

C. A. Sandstén – ”visförfattare och sångare wid positiv”

En folklig underhållare på 1870-talet

Håkan Lundström

Carl August Sandstén, som var verksam kring mitten av 1870-talet, kombinerade visförfattande och visförsäljning med sång och positivspel. Mekaniska musikinstrument har en lång historia, men kring 1830/40-talen var de bärbara vevpositiven en nyhet för allmänheten. De kom till Sverige med kringvandrande, främst italienska, positivspelare eller positivhalare som de kallades. Många vandrade från provinserna Parma och Piacenza där säsongresor var vanliga särskilt för dem som bodde i bergsbyarna. Krig och påföljande ekonomisk nedgång gjorde att allt fler gav sig ut på längre resor. En vanlig rutt gick via Wien och Berlin till Stockholm och vidare till S:t Petersburg. Vid sekelskiftet 1900 var omkring 150 italienska positivspelare registrerade i Stockholm, och många av dem vandrade också runt på landsbygden med sina visserligen portabla men ändå otympliga och tunga positiv. En del ägde sina positiv men många hyrde dem. De flesta spelade troligen helt instrumentala låtar, men det fanns också de som sjöng italienska sånger. Positivspel betraktades av myndigheterna närmast som en ljudförorening och en form av tiggeri, vilket ledde till lokala förbud av olika slag. Positivens storhetstid varade ungefär till 1920-talet, då även skillingtrycken hade spelat ut sin roll och andra medier började ta över, främst grammfonen och radion (Ord-Hume, 1978; Catomeris, 1988; Gotaas, 2002).

Någon gång – kanske på 1850-talet – börjar det finnas svenskfödda positivhalare. Den gängse bilden av en positivhalare har blivit den av en äldre kringluffande man som sett sina bästa dagar. Det var först när positivhalarna började försvinna som det blev intressant att dokumentera dem. Därför är det ont om information om yngre positivhalare. C. A. Sandstén är ett undantag. Genom en olycka rycktes han bort medan han ännu befann sig i det första skedet av sin verksamhet.

I sin egenskap av visförfattare, sångare och positivspelare framstår Sandstén inte enbart som positivhalare utan även som folklig underhållare. Om man utgår från skillingtrycken började hans korta karriär när hans första visa trycktes år 1873 och slutade med hans bortgång i september 1876. Det är möjligt att han hade varit verksam något år dessförinnan, men det rör sig ändå om en mycket kort tidsperiod. Denna utgör med sina naturliga avgränsningar ett fönster in till 1870-talets mitt och erbjuder en specifik möjlighet att i detalj studera en folklig underhållares karriär i vardande. Mitt övergripande intresse har varit att undersöka vilka strategier för verksamheten som underhållare som kan utläsas av Sandsténs agerande. Flera frågor spelar in i detta: valet av teman för nya visor, valet av

melodier, produktion, marknadsföring och ekonomi. En särskilt viktig fråga är positivets roll för melodivalet.

Källor och tidigare forskning

Förutom kyrkoarkiven har de främsta källorna varit de digitaliserade katalogerna över Kungliga Bibliotekets (KB) skillingtryckssamling och de digitaliserade sökmotorerna över visor i Svenskt visarkiv. Det finns även tryckta eller digitaliserade förteckningar över skillingtryck vid olika bibliotek. Lokalhistoriska publikationer spelar en stor roll när det gäller de lokala miljöerna, medan äldre tidningsartiklar ger viktig information i realtid.

Det finns en omfattande litteratur om vevpositivet som mekaniskt musikinstrument och om positivhalare i allmänhet (Zeraschi, 1976; Ord-Hume, 1978). Från Norge finns en inkännande översikt över positivhalare (Gotaas, 2007). Det svenska materialet omfattar en studie av italienska positivhalare och kringvandrande försäljare (Catomeris, 1988) och två uppsatser om positivets konstruktion och funktion (Sörenson, 1972; Nöring 1985).

Skillingtrycksvisorna har länge haft sin givna plats inom den svenska visforskningen där Margareta Jersilds studie över folklig vissång före år 1800 intar en särställning (Jersild, 1975). Under de senaste åren har antalet publikationer om skillingtrycksvisor ökat väsentligt. Några studier involverar produktionsledet och fokuserar på 1800-talet. I Eva Danielsons bok om skillingtrycksproducenter berörs både visförfattare och visförsäljare (Danielson, 2019). Märta Ramstens studie över visornas melodier sätter in skillingtrycksvisornas musik i sin tidsmiljö och i ett bredare genreperspektiv (Ramsten, 2019). Hanna Enefalks undersökning baserad på samlingarna i Uppsala universitetsbibliotek (UUB) innehåller en karaktärisering av repertoaren från år 1851 och diskussioner om visornas ursprung (Enefalk, 2013).

Det finns också ett par studier över enskilda skandinaviska visdiktare ungefär samtida med Sandstén. En av dessa, Jöns Hansson Chronwall (1851–1909), var född i Bara i Skåne och son till en statare som senare flyttade till Malmö och blev rallare. Chronwall hade inledningsvis ambitionen att studera och att bli naturpoet. Efter att ha rest landet runt och sålt sina alster startade han år 1879 eget förlag i Stockholm, från 1893 kallat *Svenska Visförlaget*. Även den danske visdiktaren Julius Strandberg (1834–1903) med bakgrund som typograf blev visproducent och startade en förlagsverksamhet redan 1861 (Piø, 1974). Dessa två hade dock längre yrkesliv än Sandstén, annan bakgrund och andra ambitioner.

Personen

Sandstén föddes den 19 september 1842 i Misterhult, Figeholm, nära nordöstra Smålandskusten mellan Oskarshamn och Västervik. År 1862 var han enligt en husförhörslängd inflyttad till Törnsfalls socken i Västervik, där han var dräng på

några gårdar.¹ I april 1865 flyttade han till Stockholm, men redan i oktober samma år var han tillbaka i Törnsfall för att gifta sig med Lena Cajsa Petersdotter Wauchman. Paret bodde sedan i Stockholm på Lilla Badstugatan 3–5. På denna gata, som inte längre finns utan har inkorporerats i nuvarande Sveavägen ungefär i höjd med Observatoriet, brukade bönder som kom till staden för att sälja varor hålla till (Lindberg, 2012). I mantalslängden benämns Sandstén ”arbetskarl” och han undertecknade med namnet Carl August Nilsson Sandstén efter fadern Nils.²

Tillbaka i Västervik i oktober 1867 står Carl August fortfarande som arbetskarl.³ Efter att ha bott på olika adresser fanns familjen från 1870 i torpet Udden under gården Rutsberg i Lofta socken i Tjust inom nuvarande Västerviks kommun. De fick en son som bara blev sex år gammal och två döttrar som fick leva. År 1873 kom Sandsténs första vistryck som trycktes av C. O. Ekblad & Comp. i Västervik (KB E1873 i4). Ekblads tryckeri, som fanns kvar ända till år 2005, utgav också Westerviks Weckoblad som senare blev Västerviks-Tidningen (Hedén, 2004).

I huvudstaden fanns vid mitten av 1860-talet ett rikt nöjesliv. Frans Hodell (1840–1890) var upphovsman till många sångspel med populära kupletter (Wieselgren, 1973). Hit flyttade också bondeförfattaren och visdiktaren Pehr Thomasson (1818–1883) från Jämshög i Blekinge (Furuland, 1977). Bland gatumusikerna fanns Wilhelmine Hoffman (1818–1883), som hörde till en dansk cirkusfamilj och bland annat sjöng till ackompanjemang på harpa (Berg, 1985, s. 65; Hedin, 2004, s. 25). Den mycket kände Rudolf Roos (1839–1912), ”Vackra Rosen” kallad, sjöng till positiv eller gitarr (Danielson, 1990). Underhållare av olika slag samlades särskilt på Djurgårdsslätten (Berg, 1987). Vad Sandstén gjorde i Stockholm är okänt, men kanske tog han intryck av nöjeslivet och lärde sig något om positiv och hur man producerar och säljer skillingtryck. Kanske hade han också sparat ihop till ett startkapital, för efter hans återkomst till Västervikstrakten följde ett par år av ganska stor aktivitet, troligen i syfte att skapa en tillräcklig volym på produktionen av egna visor att sälja som skillingtryck.

Men år 1876 fick den spirande verksamheten ett hastigt och tragiskt slut: Carl August drunknade ”i hafsviken Syrsan af Eds s[ocke]n vid hemfärd från marknaden” (Lofta kyrkoarkiv, Dödbok 1876). Detta skedde den 15 september, bara några dagar innan han skulle ha blivit 34 år gammal. Han var då sedan ungefär ett år skriven vid Fredriksberg, som verkar ha varit ett torp under Hagaberg i Lofta.⁴

Westerviks Weckoblad (WW) rapporterade lördagen den 16 september att en okänd man kvällen innan hade fallit överbord från ångbåten *Syrsan* och att alla

¹ Husförhörslängd Kalmar, Västervik AI 61, s. 46 och Törnsfall AI 12, s. 188.

² Mantalslängd, Adolf Fredriks församling, Stockholm, SE/SSA/0031/06/G 1 BA/G 1 BA:66/20, Kvarteret Wåghalsen, mantalsnummer 51.

³ Husförhörslängd Kalmar, Lofta AI 26, s. 264.

⁴ Lofta, 1876 års död- och begravningsbok, SE/VALA/00231/F/4 (1872–1887).

ansträngningar att rädda honom hade varit förgäves. Den drunknade var på väg hem från Eds marknad med ångbåten, som gick mellan Helgenäs och Västervik. Edsmarken, som den kallades, var en viktig marknad som vid den tiden ägde rum i Helgenäs. I det följande numret, tisdagen den 19 september, meddelade tidningen:

Den af oss i förra numret omnämnde, då okände person som vid Syrsans afgång från Helgenäs förliden fredag omkom, har sedermera befunnits vara här i orten och kanske i medlersta delen af riket såsom wisförfattare och sångare wid positiv bekante C. A. Sandstén, som nu – efter sin sommarutflykt på marknader, mötesplatser och andra ställen... – var på väg till hemmet och hade ämnat jemte hustrun, som möttes på Ed, åtfölja ångaren Gamleby, men begaf sig i stället ensam på "Syrsan", med hwilken båt han alltså gjorde sista färden. S. hade tagit plats under däck, men fann troligen "stugan för trång" för sin uppåtsträfvande ande, hwadan han företog sig att begagna genvägar och hade så genom porten på sidan kraflat sig upp och höll fast i ett tåg från däck, men i ett nu förlorar han balansen och föll baklänges i vattnet. Olyckan observerades genast, maskinen stoppas, slår back och redan är man den drunknande nära, då han sjunker och syntes ej mer. Wid tillfället läser han haft på sig 200 kronor i pengar samt ett ur i silfwer, ett annat af guld. Hustrun stod qwar på bryggan och blef wittne till händelsen. Draggning efter den döda kroppen har pågått, med hwad resultat känna wi ej. De så plötsligt skilda makarna egde gemensamt blott en dotter.⁵

Denna dramatiska berättelse är – bortsett från kyrkböckerna – den enda information som står att finna om Sandstén. Han beskrivs som visförfattare och sångare till positiv. Det framgår inte varför han valde att åka med en annan båt än hustrun och varför han försökte klättra upp på båtens utsida. En möjlig förklaring är att han såg större möjlighet att göra affärer på *Syrsan* och att han klättrade upp på utsidan för att ta sig från sin plats under däck bakvägen in i den högre klassen i avsikt att göra affärer. I död- och begravningsboken står han som "näringsidk[are]", vilket innebär att han livnärde sig på handel.⁶

Positivet

Av tidningsnotisen efter Sandsténs bortgång framgår att han spelade och sjöng till positiv. Inga andra instrument nämns. Positiven var tillverkade på kontinenten och särskilt Berlin var ett centrum för tillverkningen. Med positiven kom också en kontinental repertoar till stor del bestående av arior ur operor eller operetter och populära marscher (Catomeris, 1988, s. 125).

Musiken fanns på stiftvalsar som när de vevades runt aktiverade pipor stämda i olika tonhöjder – de fungerar efter samma princip som cylindern med piggar i en speldosa. Genom en vevmekanism drev positivhalaren stiftvalsen runt, och samtidigt aktiverades en bälg som alstrade luft till piporna. Dessa stiftvalspositiv var rena durspel. En stiftvals kunde innehålla ca 6–12 melodier. Mot slutet av seklet förnyades tekniken då stiftvalsarna ersattes av pappersremсор med

⁵ En andra dotter föddes efter Sandsténs bortgång.

⁶ Lofa, 1876 års död- och begravningsbok, SE/VALA/00231/F/4 (1872–1887).

instansade hål, en sorts hålkortsremсор liknande dem som användes i självspelande pianon. Detta var en flexiblare och billigare lösning, men stiftvalspositiven användes långt därefter (Zeraschi, 1976; Lindwall, 1985; Nöring, 1985; Sörenson, 1972).

Karta 1. Sandsténs verksamhetsområde i Östergötland och nordöstra Småland. Marknadsorter och exercishedar kursivt.

Av dödsnotisen framgår inte vad som hände med Sandsténs positiv. Varken bouppteckningen⁷ eller en annons inför auktionen för Sandsténs kvarlåtenskap, som ägde rum den 13 oktober 1876, nämner något positiv (*WW* 6 oktober 1876). Däremot finns en annons om ett positiv till salu i *Westerwiks Weckoblad* den 10 och 14 oktober (Fig. 1). Eftersom det var ovanligt med annonser om

⁷ Tjusts häradsrätts arkiv SE/VALA/01588, volym F III a:123, nr 1333.

positiv i den tidningen på 1870-talet, är det inte osannolikt att det var Sandsténs positiv som då såldes. Det kunde köpas i Ekblads boklåda, så det är möjligt att Ekblads ägt positivet och hyrt ut det till Sandstén. Detta skulle kunna förklara varför det inte finns med i bouppteckningen, men är samtidigt mindre troligt eftersom det i så fall hade varit enklare för dem att hyra ut det till någon annan. Enligt annonstexten var positivet i gott skick och hade 16 melodier. Kanske rörde det sig om två stiftvalsar med åtta melodier vardera.

Fig. 1. Annonser om ett positiv, som kan ha varit Sandsténs, i *Westerwicks Weckoblad* 14 oktober 1876. Boklådan som nämns är en bokhandel tillhörig C. O. Ekblad & Comp. i Västervik.

Det var inte helt ovanligt att gatusångare sjöng till positiv. Rudolf Roos ("Vackra Rosen") ackompanjerade sig till en början på positiv. Han slutade med det år 1870 då det bestämdes att man i Stockholm bara fick uppträda med positiv vid Slussen och han berättar "...det stod ända till 29 musikanter där och spelade samtidigt" (*Dagen* 7 juli 1898). Visan *Handlanden ä' vi allihopa*, som i en version tillskrivs honom, avslutas med en rad om positivet: "Och till positivets ljufwa toner Sjunger jag så glad min wisa sjelf" (Danielson, 1990, s. 71). Även Sandsténs *Marknadsvisa* från Kisa har en liknande rad: "Gif nu halaren till en sup". Detta tyder på att de visorna har sjungits till positiv.

De portabla vevpositiven är, som nämnts, besläktade med vissa andra mekaniska musikinstrument, såsom speldosor och flöjtur, och underhållet av dem kräver likartade kunskaper. Speldosor av olika slag, som framför allt tillverkades i Schweiz, har funnits här i landet från slutet av 1700-talet. Ett fjäderverk driver runt stiftvalsen, som är en cylinder med piggar som i sin tur slår an metalltungor som alstrar toner (Ekström, 2004, s. 35–36). I en artikel om flöjtur och vevpositiv (Vajta Klamer, 2013) återfinns följande beskrivning av ett nyligen rekonstruerat flöjtur:

Ett flöjtur är ett mekaniskt musikinstrument som drivs av ett urverk och är inbyggt i ett möbelfodral. Genom luftbälgar och en stiftvals med piggar styrs träpipor som låter som flöjtar (sic!). På själva valsen finns en melodi. Hos Vitterhetsakademien hittades fjorton valsar med musik från bland annat Mozart och Neumans [Naumanns] nationalopera Gustav Wasa.

Intressant är att det finns ett svenskt musikstycke på en av valsarna. Ett annat flöjtur i Göteborgs museum innehåller också svensk musik av Naumann, Wikmanson och Abbé Vogler (Unnerbäck 2011). Båda uren är byggda av Pehr Strand (1756–1826).

Principen för speldosor och positiv var alltså i grunden densamma och tekniken utvecklades mer eller mindre parallellt under 1800-talet. Bland annat gjordes stiftvalsar med flera melodier på. Man bytte melodi genom att förflytta valsen i sidled från ett fast läge till ett annat. Det var spelursmakare, instrumentmakare och orgelbyggare som arbetade med stiftvalsar, och de nämnda flöjturen visar att kunskapen fanns i Sverige. Det är bland dessa hantverkare man får söka dem som arbetade med positiv. Stiftningen skedde genom att notskrift översattes till en grafisk ritning som motsvarade valsens yta (Ord-Hume, 1978, s. 407ff.; Zeraschi, 1976, s. 149–163; Lindwall, 1985, s. 8–10), men det fanns också metoder som inte krävde notkunskap (Gotaas, 2002, s. 51).

Positiv nämns i annonser och notiser i dagstidningar från 1860- och 1870-talen. Vid den tiden inbegrep termen ibland även speldosor och andra mekaniska musikinstrument för hemmabruk, men en del omnämnanden syftar otvivelaktigt på vevpositiv. Det kan röra sig om auktioner, köp- och sälj-annonser, uthyrning eller reportage från marknader och andra festligheter. I *Östgöta Correspondenten* finns åren kring 1870 en återkommande annons från Johan(nes) Risberg (1840–1909), som var musikinstrumentmakare och verksam i Linköping åren 1871–75.⁸ I annonserna nämns reparation och stämning av ”Positiver och Speldosor” (Fig. 2).

Fig. 2. Johan Risbergs annons i *Östgöta Correspondenten* 25 september 1872.

Alltså fanns möjligheten att reparera och stämma positiv i Linköping, men annonsen nämner inte specifikt omstiftning av valsar. Det gör däremot en annons insatt i *Aftonbladet* av Sven Johan Lundström (född 1808), urmakare och musikinstrumentmakare i Stockholm (Fig. 3)⁹

⁸ Klaverens hus, sidan ”Svenska tillverkare av orgelharmonier”.

⁹ Husförhörslängd Stockholm, Hedvig Eleonora A1a 61, 1864–1875, Kvarteret Klippan.

Fig. 3. S. J. Lundströms annons i *Aftonbladet* 6/5 1863.

I annonsen nämns att "omsättning af Spelurs- och Positiv-valsar" utförs. Den meningen måste tolkas så att valsarna kunde försees med nya melodier. Detta är väsentlig information eftersom det visar att kunskapen att stifta om positivvalsar fanns i landet.¹⁰ Detta var i och för sig en nödvändighet för att underhållare som Rudolf Roos och Sandstén skulle kunna föredra de senaste populära låtarna till ackompanjemang på sina positiv.

Stiftvalspositiven hängde med länge. Den kände positivspelaren "Djurgårds-Kalle" (Axel Valfrid Lindvall, 1866–1934) inledde sin verksamhet 1895 då "Emma" (Emelie Gustava Sjöström, 1869–1939) efter sin blinde fars död behövde en partner som kunde hantera positivet som hon hade ärvt. Fadern, Sven Magnus Pettersson (1835–1895), hade varit bergsprängare men blivit blind på grund av en skada. I slutet av 1870-talet hyrde han sitt första positiv av en "inflyttad tysk" vid namn Eckstein på Södermannagatan (Lindwall, 1985, s. 15–19; Danielson, 1996, s. 29). Denne måste ha varit Johan Leberecht Julius Eckstein (1812–1895), som enligt dödsbeviset bodde på Södermannagatan 19 och var före detta instrumentmakare, troligen född i Breslau (Wrocław).¹¹ Han bodde i Stockholm åtminstone från 1841.¹² Eckstein behärskade också konsten att stifta positivvalsar.

Efterhand som positiven i slutet av 1800-talet blev allmännare finns mer information om personer som kunde reparera dem och stifta om dem. Djurgårds-Kalle räknar upp några av dem (Lindwall, 1985, s. 18).¹³ Under Sandsténs aktiva period på 1870-talet var de sannolikt färre, men det fanns uppenbarligen några.

¹⁰ Christofer Nöring har i sin ägo "ett 20-toners, illa tilltygat Bruderpositiv... där valseu uppenbarligen blivit omstiftad i flera omgångar", personlig kommunikation.

¹¹ Stockholms Hälsovårdsnämnds Dödsbevis 1878–1926.

¹² Husförhörslängd Stockholm, Kungsholm A1a37, 1841, Blekholmen Södra, s. 195.

¹³ Lindwall (1985) tillför ytterligare namn, bland dessa även kringresande personer från Danmark och Tyskland.

Visförfattaren och visförläggaren Nils Lindström i Malmö hade positiv till uthyrning under 1910-talet. Omstiftning var man då tvungen att få utförd i Köpenhamn. Av sonen Ebbe Lindströms berättelse om hur detta gick till framgår att det kunde handla om att byta ut enstaka melodier. Det var alltså möjligt att snabbt uppdatera repertoaren vid behov.

Ibland skulle repertoaren på något positiv utökas med någon ny och populär slagdänga, och det gick till så att instrumentet transporterades med båt till Köpenhamn där det fanns en gubbe på Skindergade som var specialist på sådana ting. Han plockade då bort någon uttjänt melodi och stiftade fast en ny på valsen efter noter som måste anpassas så att de fick plats på rullen. (Kjellgren, 1987, s. 103).

Vilka möjligheter Sandstén hade att stifta om positivets vals är okänt. Möjligen kunde han få detta gjort av Risberg i Linköping. På närmare håll fanns urmakaren Peter Herman Kindmark (1825–1914) i Västervik, som var en skicklig tekniker (Kjellgren, 2014, s. 164–165). I bouppteckningen efter Sandstén upptas en skuld på 16 kronor ”[t]ill Fabrikör Kindmark”, men finns inget som stöder att detta skulle gälla stiftning. Eftersom Sandstén även handlade med klockor kan kostnaden ha avsett köp eller reparation av ur.

Visorna

Orden skillingtryck och skillingtrycksvisor används ofta litet ungefärligt om en viss typ av populära och välkända visor som florerade kring sekelskiftet 1900. Mera strikt definieras skillingtryck som ett medium och skillingtrycksvisor som visor som spritts genom detta medium (Jersild, 1975, s. 1, 6). Skillingtrycksvisor är alltså inte en enhetlig stilkategori utan är av många skilda slag. Jersild skiljer mellan folkvisegenrer och genom skillingtryck introducerade vistyper (s. 28). De senare indelas i sin tur ofta ytterligare efter innehåll.

Det finns tio tryck med visor av Sandstén tryckta av C. O. Ekblad & Comp. i Västervik åren 1873–1876. Sandstén anges som författare till fjorton visor med formuleringar som: ”diktad af C. A. Sandstén”, ”författade af C. A. Sandstén”, ”eftertryck förbjudes af C. A. Sandstén”. Uppgifter om författare i skillingtryck är inte alltid tillförlitliga, men när det gäller Sandstén finns det av stilistiska skäl ingen anledning att betvivla att det är han som har skrivit dessa visor. Ytterligare en visa – ”Marknadsvisa”, tryckt 1874 – kan sannolikt tillskrivas honom utifrån stilistiska grunder samt referenser till den i en annan av hans visor. I två av skillingtrycken från 1876 är informationen om upphovsman motsägelsefull. På titelbladen nämns Sandstén som författare till *Twenne wackra bewäringsvisor* respektive *Twå nya visor*, men i båda fallen är det bara den första visan som har kommentaren ”eftertryck förbjudes”. Detta kan betyda att Sandstén inte har skrivit de två visor som finns på andra plats. Eftersom dessa även avviker stilistiskt tyder mycket på

att de har annan upphovsman. Sammantaget finns alltså 15 visor som med hög sannolikhet skrivits av Sandstén.¹⁴

Själva trycken är typiska för sin tid. De flesta har neutrala titlar som *Fyra visor av nyaste slag* eller *Trenne splitter nya visor*. På första sidan finns också titlar, ibland med målade beskrivningar av någon enskild visa, och i somliga fall nämns upphovsmannen där, till exempel "En rolig wisa, diktad 1875 af C. A. Sandstén om Wirserums marknad" skrivet med olika teckenstorlekar (Fig. 4).

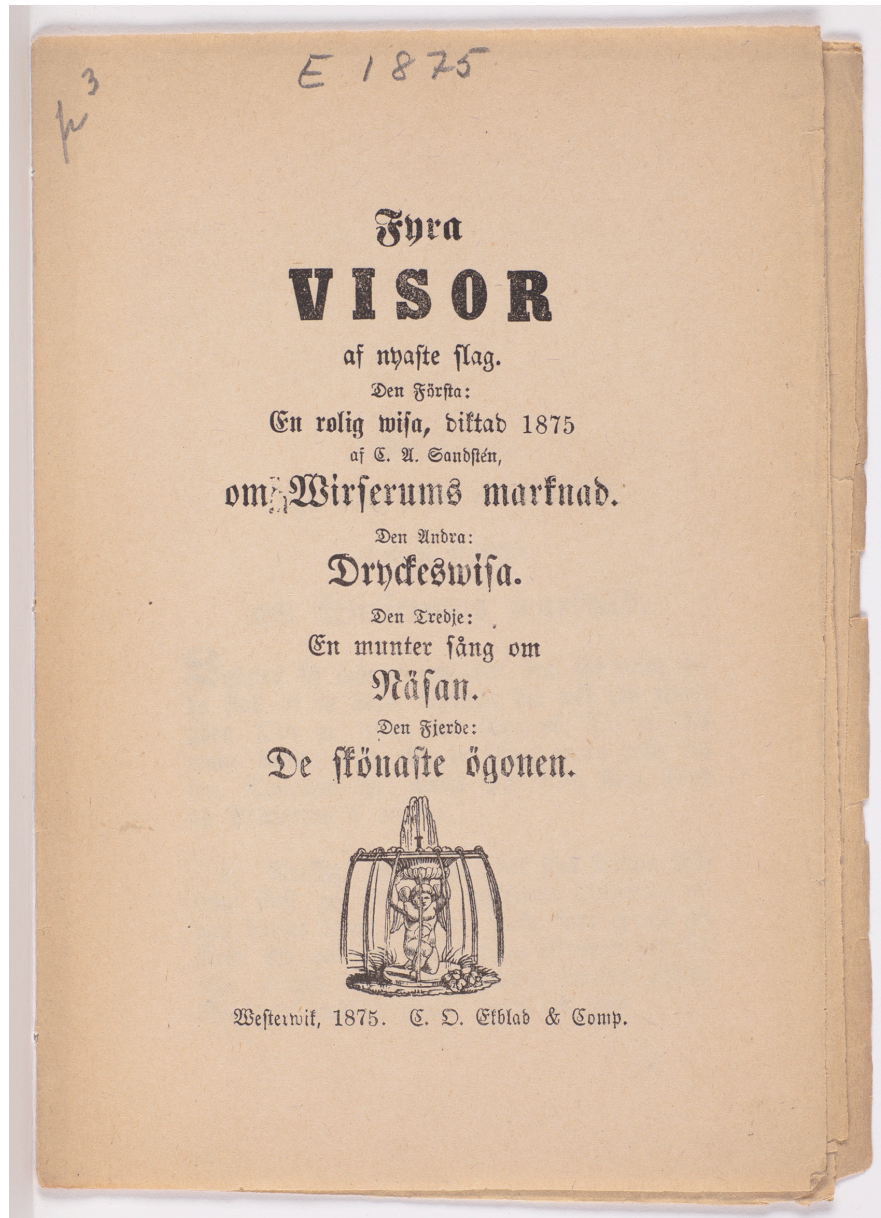

Fig. 4. Ett skillingtryck från 1875 i frakturstil.

Antalet visor i trycken varierar normalt mellan två och sex. Tre av dem innehåller enbart hans egna visor, men de övriga innehåller även visor med annan

¹⁴ Visorna i skillingtrycket *Tre alldeles nya och wackra wisor*, Västervik 1873, signerat "S-n", har på stilistiska grunder bedömts inte vara författade av Sandstén.

bakgrund. Trycken innehåller inga noter och inga melodiangivelser. Flertalet tryck använder så kallad frakturstil. I några tryck är huvudordet ”visor” på förstasidan skrivet i den modernare antikva-stilen som gradvis tog över under 1860–80-talen (Danielson 2019, s. 47ff.). I något fall är endast visornas titlar i antikva. Bara två tryck är helt i antikva.

Sandsténs visor har teman som är ganska typiska för det senare 1800-talets skillingtrycksvisor, men två typer av visor intar en särställning eftersom de rör de platser där visorna såldes och riktar sig till två viktiga grupper av kunder: marknadsbesökare och beväringar.

Marknadsvisor

De årliga marknaderna var viktiga nöjes- och handelsplatser där kringresande marknadsknallar sålde olika saker och där kreatursförsäljningen var ett stående inslag. Vid mitten av 1900-talet försvann kreaturshandeln från marknaderna, som snarare blev samhällsfester och arrangerades under veckosluten (Stålbom, 2016). Men fortfarande hade knallarna sina rutter i Sandsténs verksamhetsområde, som inkluderade de större marknaderna i Skänninge, Kisa, Virserum och Gamleby. Dessa verkar, liksom Edsmarken norr om Västervik, också ha ingått i Sandsténs revir. Men därutöver fanns även marknader i Västervik med omnejd liksom återkommande torgdagar på många orter (Kjellgren, S., 1997, s. 65–71).

Vid marknaderna samlades visförsäljare med sång, dragspel eller positiv, och Sandstén var en av dem. Av tidningsreferatet om hans död kan man utläsa att han gjorde regelrätta marknadsturnéer då han underhöll, sålde visor och handlade med klockor (*WW* 19 september 1876). Alla möjliga visor florerade här, ofta kallade marknadsvisor (Enefalk, 2013, s. 6–7). Vissa marknadsvisor var skrivna speciellt för en viss marknad.

Sandstén har gjort två sånger om namngivna marknadsorter. Dessa båda marknadsvisor är tydligt förankrade i sin kontext. De beskriver vad sångaren och marknadsbesökarna gemensamt upplever och vad som förekommer i en marknads ”willerwalla”: handel, prylar, köpslående, marknadsknallar, exotism (utländska och etniska inslag), flickor, fylleri, slagsmål, kreatur med mera. Båda visorna har inlednings- och avslutningsverser som vänder sig till lyssnarna. Även i övrigt finns många uttryck som riktar sig till åhörarna: ”kära du”, ”kära bror”, ”god wänner”, ”följ mig”, ”ni må tro”, ”titta skall du se”, ”se huru ståndena de blänka”, ”kom nu min bror så ta’ wi oss ett glas”.

Beväringvisor

En annan målgrupp var beväringarna, unga soldater, som samlades till möten på exercishedar. En sådan exercished var Malmslätt vid Linköping. Jan Ling skriver om vissången där:

Malmslätt utgjorde ett viktigt viscentrum under 1800-talet: ”där gjorde de inte annat än sjöng viser”, påstod en sageskvinna på Vikbolandet. 1800-talets indelte soldat och beväring hade ett omätligt behov av visor till underhållning vid marscher och i logement, och efter mötena vandrade åtskilliga visor ut på landsbygden. (Ling, 1965, s. 33)

Bevärings- och soldatvisorna var särskilt vanliga under 1800-talet. I UUB:s samling år 1851 var de ungefär 10% av alla visor (Enefalk, 2013, s. 90–91). De visor som beväringarna sjöng var av olika slag. Mats Rehnberg (1967) visar att det fanns en folkdiktning bland beväringarna själva, men i skillingtryck fanns också kampanjvisor som propagerade för militärtjänsten (Ramsten, 2019, s. 89ff.). Den typ av beväringsvisa som Sandstén och många med honom skrev skiljer sig från dessa genom att de var skrivna av visförfattare och visförsäljare *för* beväringarna och såldes vid beväringsmötena på exercishedarna. En beskrivning i *Östgöta Correspondenten* (ÖC) av pingstfestligheterna på Malmen, som sammanföll med beväringsmötet en ovanligt kall junimånad år 1865, ger en bild av folklivet.

Pingstdagen och i går voro här flera tusen personer på besök från länets alla håll och kanter, och man kan icke gerna tänka sig ett mera brokigt hvimmel af menniskor i alla åldrar... I öfrigt finnas här förströelser i mängd. Utom den vanliga regementsmusiken, som ändå är n:o 1, finnas här positiv och handklavér, blindas och icke blindas sångare, panorama, cyklorama och "lyckans stjärna" etc. (ÖC 14 juni 1865).¹⁵

Exercishedarna var alltså också nöjescentra. Vid mitten av 1800-talet kunde 10–12 000 personer samlas vid midsommarfesterna på Malmslätt (Ranius, 1994, s. 5–6). Från Hultsfreds slätt finns berättelser från midsommarfester som sammanföll med beväringsmötenas avslutning. Detta var folkfester som kunde samla upp till 5 000 personer och som drog till sig underhållare av olika slag (Frode, 1984, s. 199 ff.).

Beväringsmötena var viktiga för visförsäljarna, och Sandstén skrev flera beväringsvisor under sin korta aktiva period. De vänder sig till första eller andra klassens beväringar. Andra klassen var de som inkallats till ett andra beväringsmöte, och de visorna handlar ofta om återseendet. Beväringsvisorna har också ofta ett årtal i titeln, så ett tryck kunde fungera som ett minne av ett beväringsmöte. Liksom marknadsvisorna är Sandsténs beväringsvisor väl förankrade i sitt sammanhang. Alla har en inledande välkomstvers. Sedan påminns om allvaret med övningen, exercisens moment beskrivs med humor, förtäringen beskrivs med ett mått av ironi, nöjena behandlas, kronvraken förlöjligas, och i en avslutande vers tackas befälen. Visorna är skrivna i "vi"-form och passar att sjungas som beväringarnas egna uttryck.

Ingen av Sandsténs beväringsvisor innehåller något ortnamn, så de kunde användas på mer än en exercished. I trycket *Twenne nya och wackra wisor* från 1875 sägs uttryckligen om "Första klassens Bewäringswisa 1875": "icke till någon wiss slätt". Han sålde säkert sina visor på Malmslätt och troligen också på Hultsfreds slätt längre söderut, kanske även på Ränneslätt i Eksjö. Dessa var de stora exercishedarna inom hans verksamhetsområde.¹⁶

¹⁵ Lyckans stjärna var en spådomsmetod.

¹⁶ Ekblads tryckeri i Västervik tryckte år 1872 två beväringsvisor – troligen inte av Sandstén – avsedda för Hultsfreds slätt.

Viskategorier

Av det totala antalet visor av C. A. Sandstén är två marknadsvisor: ”Marknadsvisa” (1874) och ”Wirserums marknad” (1875), medan det finns fyra bevaringsvisor: ”Första klassens bewäringsvisa 1875”, ”Andra klassens bewäringsvisa 1875”, ”Första klassens bewäringsvisa 1876” och ”Andra klassens bewäringsvisa 1876”.

Några visor kan betraktas som samtidsorienterade (Brantzæg, 2021, s. 14–15). Det gäller nyhetsvisan ”Jernvägsolyckan vid Lagerlunda” (1876) och ”Om missdådarne Hjert och Tektor” (1875). Den senare gavs påföljande år ut på nytt som en enda visa i ett kombinationstryck, som i övrigt upptas av en berättelse om missdådarne, deras dåd och avrättning. Flera andra visförfattare har skrivit visor om just dessa händelser (Hedin, 2004, s. 25–26). Vintersången ”Wintren 1874–1875” kommenterar också en aktuell händelse.

Visan ”En rumlares betraktelser wid Trettondedagstiden” handlar om rumlarens ånger efter att ha festat från julen till trettondagen. Men den uppmanar inte till nykterhet, utan rumlaren suktar i stället efter en återställare som han inte får: ”Ack om jag hade en fuller flaska, så fore grämseln från min själ”. Den har alltså en annan typ av sensmoral än den som blev vanlig i de senare nykterhetsvisorna (Strand, 2016, s. 229–230). På en del håll har denna visa blivit en del av det folkliga trettondagsfirandet.

Tre av visorna kan beskrivas som kärleksvisor: ”Den förskjutnas klagan” (1873), ”Den förskjutnas tårar” (1873) och ”Erik och Sigfrida” (1873). Relationen mellan män och kvinnor är det dominerande temat i skillingtrycksvisorna, och vid den här tiden handlar det om den personliga kärleksrelationen och individens rätt att välja livskamrat (Edenfalk, 2013, s. 87, 134ff.). Skämtsamma visor är vanliga i skillingtrycken och Sandstén har två sådana som handlar om komplikationer i samband med frierier: ”Krögerskans friare” (1873) och ”Blekingsflickan” (1875).

Inom några år skaffar sig Sandstén alltså en repertoar med stor bredd vad gäller ämnen och sångtyper. Detta ska inte bara ses som ett tillämpande av skillingtrycksvisornas konventioner och klichéer. Valet av visor var framför allt förankrat i försäljningssituationen och i säljbarheten. Den Stockholmsbaserade gatusångaren Rudolf Roos (”Vackra Rosen”), som var ungefär samtida med Sandstén, har berättat om sin erfarenhet i en intressant och ovanlig intervju av signaturen Tick-Tack, publicerad som följetong i tre nummer av tidningen *Dagen* 1898:

Man måste ha en smula urskiljning, det skall jag för resten säga, då man går omkring och sjunger... På det ena stället och för den ena publiken går det inte an att sjunga samma saker som på ett annat ställe och för en annan publik. Vid Bellmansro, t. ex., duger det inte att sjunga några känslofulla sånger. (*Dagen* 7 juli 1898).

Repertoaren borde alltså bestå av olika sorters visor så att sångaren kunde välja vad som passade bäst vid ett givet tillfälle beroende på plats och publik. Det är tydligt att Sandstén hade strategin att systematiskt och snabbt bygga upp en repertoar av egna visor med tillräckligt stor spännvidd för att fungera i skilda situationer.

Melodierna

Sandsténs vistryck innehåller inga melodiangivelser. Bruket av melodiangivelse har, som Märta Ramsten visat, varierat över tid och blev vanligare under senare delen av 1800-talet. Hon nämner även det faktum att melodiangivelse inte behövdes för visor som såldes genom ambulerande försäljare som i likhet med Sandstén också sjöng dem (Ramsten, 2019, s. 14–18).

Avsikten med detta avsnitt är att så långt som möjligt identifiera melodier som varit spelbara på Sandsténs positiv och troligen har använts till hans vistexter. Naturligtvis finns inget känt fall där det kan fastställas vilka melodier han verkligen använde. Notexemplen är alltså att se som möjliga rekonstruktioner.

De melodier som kan komma i fråga måste på grund av positivets konstruktion vara durmelodier (med reservation för att det kunde förekomma durvarianter av mollmelodier). Som troliga betraktas de durmelodier som, förutom att de stämmer överens med visans versmått och meter, även uppfyller något av följande krav: att kunna beläggas till tidigt 1870-tal, att ha kopplingar till tidigare texter, att ha anknytning till personer i traderingsprocessen eller att förekomma i traditionsinspelningar.

”Handlanden ä’ vi allihopa”

”Handlanden ä’ vi allihopa” är en kuplett i sångspelet *Himmel och underjord* (1866) av Frans Hodell. Inom teater och sångspel var det vanligt att befintliga melodier användes, särskilt de som redan var kända (Hallgren, 2000, s. 251–252). Denna kuplett har melodiangivelsen ”Trindskallar ä’ vi allihopa”, som går tillbaka till samlingen *Afsked af Swenska folksharpan*, utgiven år 1848 av Arvid August Afzelius (1785–1871) med följande kommentar:

Melodien är blott till sin början gammal. Brukes allmänt, när de gifta männerna gå till den så kallade gubbdansen och hafva eröfrat brudgummen från gossarne. Mer än de utmärkta orden hafva aldrig funnits; men dessa, likasom melodien, äro helt Upländska: Trinnskallar ä’ vi allihopa, Uplandsbönder allihopa. (Afzelius, 1848, s. 48)

Vad Afzelius beskriver är en kort visa som kan upprepas flera gånger, ungefär som den kända ”Morsgrisar är vi allihopa”, för övrigt publicerad av Fredrik Eggeling i en samling julsånger år 1866 (Eggeling, 1866). I den formen har visan fortlevt in i modern tid. Handlarna och morsgrisarna har bytts ut mot affärsmän, ynglingar, kolingar och allt möjligt. Afzelius version innehåller dock ytterligare en repris.

Hodells ”Handlanden ä’ vi allihopa” är ett exempel på hur melodier till skillingtrycksvisor ibland hämtades från teatervärlden (Ramsten, 2019, s. 109, 126). Den spreds vidare i bearbetad form av Rudolf Roos (tryckt 1870) och flera andra (Danielsson, 1990, s. 70–71). Enligt Ramsten (2019, s. 177) händer det att en nyare text till en melodi ersätter den äldre som melodianvisning till senare texter, och från och med Roos användes oftare ”Handlanden ä’ vi allihopa” som melodiangivelse. Versmått och meter passar Sandsténs visa ”Wirserums marknad” (Lundström, 2018). I tredje versens första rad finns dessutom en direkt

association till ”Handlanden ä’ vi allihopa”: ”Handlande finns wid alla knutar”.
Visan börjar:

Lyssnen så många som har öra,
En rolig wisa skall ni få höra,
Sjunga det vill jag gerna göra
Om er lyster att höra på,
Ty ni skall weta denna wisa,
Är ju långt mera rolig än sju,
Tonerna ha’ warit med från Kisa,
Men på Wirserum ä’ vi nu.

Kommentaren i första versen antyder att melodin redan använts i Kisa i Östergötland, som i likhet med Virserum hade – och har – en årlig marknad. Alltså skulle det ha funnits en visa där också. En känd ”Kisa marknadsvisa” börjar ”När jag nu skall till Kisa marknad gå, fallera” (Linköping, 1871), men den har ett annat versmått som passar till melodin ”Löjtnanter borde aldrig finnas till” (se nedan). I ett tryck från Ekblads i Västervik (1874) finns dock en annan ”Marknadsvisa” med samma versmått som den från Virserum och som handlar om Kisa. Den börjar ”Aldrig jag förr har sett på maken”, och sista versen lyder:

Nu kommer också sista versen;
Tackar godt folk för hela kommersen,
Strupen han lider utaf tersen,
Gif nu halaren till en sup,
Köp alla man nu hwars en wisa,
Blott till minne af marknan i år,
Ty hon är direkte ifrån Kisa,
Adertonhundrasjuttifyra års wår.

Av texten framgår att visan såldes på Kisa marknad året innan ”Wirserums marknad” trycktes. Denna koppling, att den trycktes i Västervik samt att den i stilen är mycket lik ”Wirserums marknad” med en del identiska ordalydelser, gör det sannolikt att Sandstén skrivit också denna, även om det inte står någon upphovsman i trycket.

Bland inspelningarna på Svenskt visarkiv finns två versioner av ”Wirserums marknad”. Den ena sjungs av Ulrika Lindholm (1886–1977), en traditionsbärerska från Frostviken i Jämtland som från 1930-talet var bosatt i Stockholmsområdet (SVA BB 5390). Hon hade inte texten till hands när inspelningen gjordes och hennes version är ofullständig. Den andra, som spelades in av Matts Arnberg och Jan Ling för Sveriges Radio år 1960, sjungs av Axel Karlsson (1878–1970) från Linköping (SVA BB 5299). Den är nästan komplett, men han utelämnar två verser. I båda versionerna är melodin ”Handlanden ä’ vi allihopa”.

Av Arnbergs fältanteckningar till inspelningen framgår att Axel Karlsson ofta spelade dragspel och sjöng, men på denna inspelning är det bara sång. Han kunde visan bra och sjöng den ur minnet utan stöd av skriven text. Karlsson hade lärt sig

ett antal visor av visförsäljare när han var 15–20 år gammal, det vill säga runt 1895. Han berättade hur han hade han lärt sig "Wirserums marknad":

...efter Vis-Jon, som satt på 'Malmen' [Malmslätt] o. sjöng och spelade på ett Magdeburgerspel. Vis-Jon var nästan blind o. hjälptes av en pojke. Framför sig hade han mössan som kollektthåv. (Arnberg: Fältanteckningar till SVA BB 5299).

Vis-Jon hette Samuel Johan Karlsson och levde 1853–1924 (Danielson, 2019, s. 87; Aineström, 1981, s. 360; Ranius 1994, s. 8). Omkring 1880 började han dikta egna visor och publicera dem i skillingtryck. Vis-Jon var bara elva år yngre än Sandstén och kan mycket väl ha hört denne på någon marknad. Det finns belagt att Vis-Jon som ung besökte marknader i trakten, bland andra Kisa, dit han ibland ledde kreatur åt bönder. Han var också flitig gäst på Malmslätt, det militära övningsfältet nära Linköping, där det finns goda skäl att anta att även Sandstén sålde sina bevaringsvisor. Mycket talar för att Vis-Jon kom att ta över rollen som en ledande visdiktare i området efter Sandsténs död. Under åren 1878–1918 beställde han ett stort antal tryck med egna och andras visor, varav många var bevaringsvisor (Ranius, 1994, s. 87–116). Det kan inte uteslutas att Vis-Jon lärt sig "Wirserums marknad" direkt från Sandstén. Versmåttet och melodins popularitet vid denna tid, tillsammans med kopplingarna mellan Kisa- och Wirserumsvisorna samt mellan Sandstén och Vis-Jon, gör det troligt att melodin från början hört samman med båda visorna (Ex. 1).

C G7 C

Lyss-nen så mång-a som har ö - ra, En ro-lig vi-sa skall ni få hö-ra,

G7 C

Sjung - a det vill jag gär-na gö - ra om er lys - ter att hö-ra på.

G D7 G

Ty ni skall ve-ta den-na vi - sa är ju långt me ra ro - lig än sju,

D7 G

To-ner-na har va-rit med från Ki sa, men på Wir-se-rum är vi nu.

Ex. 1. "Wirserums marknad" (vers 1) efter Axel Karlsson (1878–1970), Linköping, som lärt den av Vis-Jon (1853–1924).

Sandstén använde samma versmått redan 1873 i den humoristiska visan ”Krögerskans friare”, men i detta fall är det lite svårare att passa ihop texten och melodin, samtidigt som repristecken i texten gör det oklart vad som egentligen repriserar. Också ”Andra klassens bewäringsvisa 1875” har detta versmått och i detta fall går text och musik väl samman. Sammantaget passar alltså ”Handlanden ä’ vi allihopa” till fyra av Sandsténs visor.

”Nu är det soligt och varmt på näset”

Denna ofta återkommande melodiangivelse i skillingtryck syftar på en dikt av Onkel Adam, pseudonym för Carl Anton Wetterbergh (1804–1889). Dikten trycktes första gången år 1853 och hade då titeln ”Drängen på slåttern”, men den har också kallats ”Skördemannen” eller ”Slåttervisn”. I det ursprungliga trycket fanns ingen melodiangivelse utan den skulle sjungas på sin egen ”välklingande och glada” melodi. Senare finns en hel del melodiangivelser till visans första rad ”Nu är det soligt och varmt på näset”.

Visan förekommer med åtminstone två melodier. Den ena är en mollmelodi, som populariserades av varietésångaren Elis Sandelin (1852–1889). Denne står som kompositör i noter publicerade 1883. I själva verket hade melodin komponerats av musikdirektören Johannes Fogelberg (1806–1895) i Växjö (Sandberg, 1902). Melodin finns i noter år 1856 i häftet *Fyra Onkel Adams visor upptecknade som de sjunges i Småland med accompagnement af piano* med ett förord av Wetterbergh, enligt vilket han skulle fått melodierna av en okänd upptecknare, som gjort dem efter en visgubbes framförande. Förordet citeras av Ulf Peder Olrog men bör kanske tas med en nypa salt – det kan vara en fiktion och melodierna härrör kanske just från Fogelberg, som ju fanns i Småland (Olrog, 2011, s. 257).¹⁷ Denna mollmelodi, som var den dominerande i sångböcker med noter, tycks ha varit särskilt spridd i mellersta och norra Sverige (Kjellgren, 1979, s. 251). Vad som verkar vara en durvariant av samma melodi uppges stamma från Växjö-trakten på 1870-talet (Sandberg, 1922, s. 54–55).

Flera av Sandsténs visor passar till detta versmått. Det gäller kärleksvisan ”Erik och Sigfrida” (1873), beväringsvisan ”En liten wisa jag will framställa” (1875), visan om ”Wintren 1874–1875” (1875) samt ”En runlares betraktelser wid Trettondagsdagen” (1875, ibland kallad ”Ungkarlens jul”, ”Trettondagen” eller ”Trettondagsvisa”). Den sistnämnda är en av Sandsténs mest spridda och har upptecknats i modern tid. Särskilt i Sandsténs verksamhetsområde har den på sina ställen blivit en del i trettondagsfirandet (Annerud, Berger och Höglund, 1986, s. 38–39).

Trettondagen är kall och mulen,
Och snön han yrar, o Herre Gud,
Nu har jag slutat att fira julen,
Med wackra böner och sångers ljud,

¹⁷ Nothäftet har påskriften ”Upplagan säljes till förmån för den fattige Skolmästarens Son. Se Aftonbladet No. 48”, och i Aftonbladet den 26 februari 1846 finns ett upprop om en insamling till sjukvårdskostnader för denne skolmästarens son, signerat Onkel Adam.

Mitt wackra juljus i pipan brunnit,
Buteljen tom bort på hyllan står,
Mitt starka öl har ur tunnan runnit,
Ack aldrig finns der en enda tår

En uppteckning från Dorotea är en variant av Fogelbergs tonsättning i folklig tradition med Sandsténs text (Berglund, 1975). Det är en mollmelodi med ett omfång på en oktav.

Melodiangivelsen "Nu är det soligt och varmt på näset" användes också av bondkomikern Lars Bondeson (1865–1908) till visan "Pelle och Stina" med textbörjan "Å härom året, ja träffa Stina". Den kom som skillingtryck år 1898 och kallades i Bondesons version "Ett hår av hin". I hans nothäfte (Bondeson, 1900, s. 2–3) och hans inspelning (Edison Records, 1907) är det en durmelodi med betydligt mindre tonomfång än Fogelbergs tonsättning.¹⁸ Den verkar dock inte finnas belagd i början av 1870-talet, men finns flitigt dokumenterad i muntlig tradition även med många andra texter. En uppteckning från Åtvidaberg (Ex. 2), som ligger inom Sandsténs revir, är en variant av denna melodi.

Ex. 2. "Trettondagsvisan" (vers 1), upptecknad efter Gunnar Uvenberg (f. 1920), Åtvidaberg (Annerud, Berger och Höglund, 1986, s. 38–39).

Melodiangivelser hänvisar till en text och inte till en specifik melodi. I det här fallet verkar melodiangivelsen "Nu är det soligt och varmt på näset" hänvisa till en text som sjungits till två olika melodier, vilket inte är ovanligt. Det finns också exempel på att en text kan ha olika melodier i olika delar av landet (Ramsten, 2019, s. 17). Med utgångspunkten att Sandstén sjöng sina visor till sitt durstämda positiv ligger det närmast till hands att anta att det var durmelodin han använde (Ex. 2). Det är också den som Sjömor Anna Lindström (f. 1875), Nötö, använder till Sandsténs "Erik och Sigfrida" i en inspelning i Svenskt visarkiv (SVA BA 0068).

¹⁸ Båda melodityperna finns och kommenteras i L. Kjellgren (1979, s. 172–74, 250–51).

”Alpens ros”

Denna välkända visa trycktes första gången år 1871 i ett tryck som titulerades *Berättelse om Alprosen eller den olyckliga kärleken i Schweiz jemte sång*. Den kallades då ”Alprosen” med textbörjan ”Högt på alpens isbelagda spira”. Det var den danskfödda Wilhelmine Hoffman som lanserade visan, som troligen var översatt från en tyskspråkig förlaga. Även melodin anses härröra från det tyskspråkiga området (Danielson, 1995). Den representerar en vid den tiden för svenska förhållanden modern melodityp, som skiljer sig från tidigare folktradition och som med sina treklångsbaserade rörelser var typisk för de alp- och tyrolervisor som blev populära i samband med en våg av alpromantik på 1830-talet (Ling, 1989, s. 137; Ramsten, 2019, s. 22–26). Det saknas belägg för tidiga kopplingar mellan texten till *Alpens ros* och denna melodi, men de har varit så nära förenade i folklig praxis att man kan anta att de hört samman från början.

Bland Sandsténs visor finns två som tydligt anknyter till versmåttet i *Alpens ros*. Det gäller den sorgesamma ”Den förskjutnas klagan” (1873), som kan betraktas som en parafras på visan ”Den förskjutna” av Johan Lindwall, tryckt 1864. Parafrasering var en vanlig teknik i skillingtrycksvisor (Enefalk, 2011, s. 112) och dessa båda visor länkas samman av temat ”den förskjutna”, ett gemensamt versmått och troligen också samma melodi. Nyhetsvisan om ”Jernvägsolyckan vid Lagerlunda” (1876) passar också till melodin ”Alpens ros”, och det var också den Roland von Malmberg valde då han spelade in visan till ackompanjemang på positiv (von Malmberg, 1997).

En sor-ge - sång jag äm-nar nu att skrif-wa om det för - flu - na år som gång-et

är, men blott ett swagt be-grepp jag kan er gif - wa om allt som

ti - mat bå-de när och fjär.

Ex. 3. ”Jernvägsolyckan vid Lagerlunda” (vers 1) kombinerad med melodin ”Alpens ros”.¹⁹

”Löjtnanter borde aldrig finnas till”

Visan av Elias Sehlstedt (1808–1874) fanns i tryck 1854. Den brukar sjungas till en glad melodi med trall-refräng och förekommer även som melodiangivelse i

¹⁹ Melodin hämtad från Eduard (1930, Häfte 1: 5).

skillingtryck, inte minst för beväringvisor. Melodin har en karakteristisk form med textbörjan "Det var en tid, då jag var ung och glad, fallera" med ett "fallera" efter varje versrad. Ofta finns det också i slutet av varje vers en lång avslutande trall-refräng, som dock saknas i den tryckta dikten från 1854 (Sehlstedt, 1854). Möjligen hade Sehlstedt ändå denna melodi i tankarna när han skrev dikten.²⁰ Annars måste den ganska snart ha kombinerats med melodin som publicerades samma år i *Filikromen* med dansk text: "Den ulykkelige ægtemanden" (Ståhl, 1854, 2:a samlingen, nr 9). Samma melodi hör också till dikten "Mina studier" av Carl Rupert Nyblom (1832–1907, pseudonymen Calle Morell), tryckt 1855, vars första rad "I många former trivs det sköna visst" också förekommer som melodi-angivelse i skillingtryck. Melodin finns i noter med denna text i *Det sjungande Sverige* (1862, nr. 15) och i *Filikromen* (1876, 7:e samlingen, nr. 19). Sandsténs text till "Andra klassens beväringvisa 1876" anknyter tydligt till versmåttet och melodin (Ex. 4).

God dag! Wi träf-fas å-ter här i år, fal-le-ra, nu gå wi bums att få en li-ten

tår, fal-le-ra, ty se-dan skall wi ge-nast stäl-las opp, fal-le-ra, och

wi-sa att det fin-nes mod i kropp, fal-le-ral-le-ral-le - ral le-ral-le-ral-le ra-le -

ra. fal-le-ra.

Ex. 4. "Andra klassens beväringvisa 1876" kombinerad med melodin "Löjtnanter borde aldrig finnas till".²¹

"Lik en Afrodite, inbäddad mellan dunen"

Detta är inledningsraden i dikten "Bålen" av Johan Anders Wadman (1777–1837). Den tonsattes av musikdirektören Christian Richter (1795–1860), som var

²⁰ Enligt Jonsson och Jersild (1963, s. 31): "Till några av sina mest kända visor som 'Litet bo jag sätta vill'... och 'Löjtnanter borde aldrig finnas till'... har Sehlstedt själv gjort musiken, ofta med användning av folkliga melodimotiv."

²¹ Melodin hämtad ur *Gröna visboken*, s. 220–221.

orkesterledare vid Teatern vid Södra Hamngatan i Göteborg (Berg, 1900, s. 234; Kjellgren, 1979, s. 179–181, 252–253). År 1850 fanns visan i skillingtryck.²² I ett skillingtryck från 1875 förekommer den som melodiangivelse till den populära ”Vid foten av Alpen” och långt senare till ”Tiggarvisa” med inledningen ”Skänk en slant åt gubben”.²³ ”Tiggarvisa” var författad av Reinhold Götberg (pseudonymen Mårten Holk junior, 1835–1871) och kom i skillingtryck år 1867.²⁴ Den var ganska spridd och finns senare i flera tryck, bland annat ett från Ekblads i Västervik år 1874.²⁵

Sandsténs ”Beväringsvisa 1876” har inga direkta textliga kopplingar till ”Tiggarvisan” eller ”Bålen”, men har samma meter och versmått (Ex. 5). I sista versen saknas en avslutande sjätte rad; den kan ha fallit bort vid tryckningen eller också kan meningen ha varit att den femte raden skulle dubblas vid framförandet.

Melodin innehåller dock i sin gängse form ett halvtonssteg som inte fanns i tonförrådet på ett durstämt positiv (”höjt g” i takt 2 och 6). I KB:s katalog finns ”Tiggarvisan” i 24 tryckningar enbart åren 1867–1876, och med så stor spridning är det mycket sannolikt att melodin spelades på positiven. Detta kan bara ha varit möjligt om melodin anpassades till den diatoniska durskala som fanns i positiven, och för den delen också i de enradiga dragspelen. På de enradiga dragspelen löstes sådana situationer på enklast möjliga sätt: den altererade tonen ersattes av en av de näraliggande i den diatoniska skalan. Exempel på detta finns i läroböcker för enradiga dragspel. Ett sådant fall är ”Björneborgarnas marsch”, där två höjda toner i sista reprisen ersatts av närmast lägre ton (*Dragspels-skola*, 1920, s. 13).

Om samma metod tillämpades på melodin i Ex. 5 skulle ”höjt g” ersättas av ”g” och melodin skulle vara möjlig på ett diatoniskt positiv. Det finns inga belägg för att den metoden användes i samband med positiv, men bruket av denna melodi, som hörde till den populära ”Tiggarvisa” och troligen till Sandsténs ”Beväringsvisa 1876”, tyder på att så var fallet.

²² KB E1850tt.

²³ KB E1875t3 respektive ett tryck utgivet av Svenska Visförlaget år 1899.

²⁴ Ett tryck från Sala i KB, KB E1867n.

²⁵ UUB Svensk litteratur, Folkvisor, vol. 42, nr 87.

Hör ni gos-sar al - la som fylt tju-go å - ren, glatt och mo-digt sam - las
vi på he-den här för att kun-na wi - gas in i kri-gar-kå - ren
och att tap-pert föl - ja vår-at krigs-ba-ner; Och der-för al-le man wi
fat-tar i ge-vär, att mo-digt oss för-swa-ra mot fi-en - der-nas här.

Ex. 5. "Beväringsvisa 1876" kombinerad med melodin "Lik en Afrodite, inbäddad mellan dunen" ("Bålen").²⁶

"Rika flickan i Värmland"

En visa kallad "Rika flickan i Wermland" med textbörjan: "Högt upp i Vermland bor en wacker tärna" trycktes av Ekblads i Västervik år 1874. Det finns ingen upphovsman eller melodi angiven. Året därpå trycktes Sandsténs "Blekingsflickan" som börjar: "I Bleking var en gång en vacker flicka". Det finns många visor, dikter och skådespel betitlade "Blekingsflickan", "Värmlandsflickan" och liknande, men "Rika flickan i Wermland" och "Blekingsflickan" skiljer ut sig genom ett gemensamt versmått och ganska lika förstarader. Det är inte omöjligt att Sandstén ligger bakom även visan om den rika Värmlandsflickan, men så är troligen inte fallet eftersom dess text är mera litterär i stilen. Den trycktes om av Ekblads år 1878 utan angivande av upphovsman och då med titeln "Kärleksvisa". En melodi återfinns långt senare, insamlad i Västergötland, och där kallas den "Kärleksvisa från Värmland" (Ex. 6). Det finns dock inga belägg för att den melodin fanns då dessa visor skrevs.

²⁶ Melodin hämtad från Eduard (1936, Häfte 8, s. 140-141).

A

I Ble - king war en gång en wac - ker flic - ka, på al - la

D A

gos - sar med för - akt hon blic - ka. Hon war så nät - ter, på Skå - nes

E⁷ A

slät - ter fanns ic - ke maken till en så - dan ros.

Ex. 6. "Blekingsflickan" (vers 1) kombinerad med en melodi till "Högt upp i Värmland bor en wacker tärna" ("Rika flickan i Värmland") upptecknad i Västergötland av Arnold Josefsson efter Birgit Hallblad i Järpås, som lärt den av morfadern Karl Brant, Kilagården, Kålltorp (Josefsson, 1975, s. 61).

I Bondesons visbok 1898 finns ytterligare en möjlig melodi med texten "I Lomma by där bor en vacker flicka". Den har ibland kallats "En sjömans brud" eller "Karl och Selma". Inte heller denna melodi har kunnat följas längre tillbaka i tiden. Den tycks höra det senare 1800-talet till och kan med tydliga treklangersrörelser och stort tonomfång tänkas höra samman med dragspelsmelodik. Enligt ett skillingtryck från 1896 ska texten vara författad av en C. F. Lindström.²⁷ Texten är mycket lik den i ett tryck från 1893, som anger S. A. Hammar som författare, där kallad "Ny sjömansvisa" med textbörjan "Uppå stranden bor en vacker flicka".²⁸ Blinde Sven August Hammar (1852–1930) från Vena verkar ha tryckt sin första visa år 1877 hos Ekblads i Västervik (KB E1877). Möjligen efterträdde han Sandstén som ledande författare av bevaringsvisor i nordöstra Småland. Senare tryckte han även sina visor i Vimmerby (Danielsson, 2019, s. 87). På Hultsfreds slätt, där han sålde visor och sjöng till enradigt Magdeburgerspel in på 1920-talet, var han känd som Svente Hammar (Frode, 1984, s. 136–137).

Det finns likheter i ordval mellan texterna till "Rika flickan i Värmland", "Blekingsflickan", "I Lomma by" och "Frieriet i hölasset", populariserad av bondekomikern Lars Bondeson med samma melodi som i Ex. 6 (Bondeson, 1893, s. 2). I handlingens centrum står en vacker flicka, som är rik eller högfärdig, och ett frieri som avlöper illa för någon part. Existensen av sådana nätverk av melodier till skillingtrycksvisor har påtalats av Märta Ramsten: "Just melodins anknytning till eller färgning av en tidigare text, ingår i ett slags underförstådd praxis i skillingtryckens melodianvändning" (Ramsten, 2019, s.11).

²⁷ KB E1896pp.

²⁸ KB E1893f.

”Högt upp i Värmland” kan följas tillbaka till 1874 och titeln ”Kärleksvisa” till 1878. Troligen har denna text under hela tiden hört samman med melodin i Ex. 6. För detta talar ett par inspelningar i Svenskt visarkiv som bygger på samma melodi (SVA BB0627 och BB5353). Sandstén skrev också ”Om missdådarne Hjert och Tektor” på samma versmått och sannolikt till samma melodi.

”Den förskjutna”

Det finns många visor om den förskjutna eller den förskjutne. Sandstén kallar sin visa ”Den förskjutnas tårar”. I likhet med hans visa ”Den förskjutnas klagan”, även den från 1873 (se ovan under ”Alpens ros”), kan den ses som en parafras på Johan Lindwalls (”Blinde Lindwall”) version av ”Den förskjutna” från 1864. I detta fall är det Lindwalls text som förenar de två. Det rör sig om en omdiktning med i stort sett samma ord överförda till ett annat versmått med andra rimord och rimflätning och därmed en annan melodi.

Den förskjutna

Lindwall 1864

Den förskjutna inga tårar eger,
De ha förrunnit liksom bäcken klar;
Men spåren uppå bleka kinden säger:
Att samma smärta ännu hwilar qwar

Den förskjutnas tårar

Sandstén 1873

Den förskjutna inga tårar har,
De ha runnit bort likt bäcken klar,
Men på bleka kinden synas spåren
Af den nyss förrunna heta tåren

Tabell 1. Jämförelse mellan första versen av Lindwalls och Sandsténs visor. Skillnader i Sandsténs version understrukna.

”Den förskjutnas tårar” är en kort visa om endast fyra verser. Den verkar hastigt tillkommen eller till och med oavslutad. Det finns också ett uppenbart tryckfel: ”läres” i stället för ”läses” och kanske är det mindre lyckade rimmet ”ingen vän / minuten” också ett tryckfel. Även en anföringssats i slutet av andra versen gör det lite svårt att förstå vad som avses. Kanske är det därför texten har justerats i ett par senare tryck. En del kantigheter ändrades i trycken från Härnösand 1880 och Luleå 1881 då visan också fick en ny avslutande femte vers. Ändringarna behölls med variationer i ett tryck från Helsingborg 1885 och ett från Malmö 1889.

Tabell 1 och 2 ger exempel på typer av förändringar som finns i visans alla verser. De varianter som kan iakttas i skillingtrycken är sannolikt resultatet av en växelverkan mellan sjungande och skrivande, där kanske visförsäljare och -sångare utgjort det muntliga ledet i traderandet. Det är endast Sandsténs tryck som nämner en upphovsman.

C. A. Sandstén – ”wisförfattare och sångare wid positiv”

Den förskjutnas tårar	Den förskjutna	Den förskjutnas klagan
Sandstén 1873	Härnösand 1880 Luleå 1881	Malmö 1889
Den förskjutna äger ingen wän	Den förskjutna äger ingen wän	Den förskjutna <u>önskar</u> ingen wän
Endast blott den dystra minuten,	Endast i <u>den tysta</u> <u>midnatten</u> ,	<u>Till den tysta mörka</u> midnatten
Som stundom suckar, Anna kom tillbaka:	<u>Då vakar hon och ropar:</u> kom tillbaka:	<u>Men hon ropar</u> , ropar, kom tillbaka,
Fly till mitt bröst, – Jag blifwa will din maka	<u>Tro på mig och blif min</u> <u>hulda</u> maka	<u>Jag blir din brud, jag blir din</u> hulda maka.

Tabell 2. Jämförelse mellan andra versen av Sandsténs visa, Härnösand- och Luleåtrycken och första versen i Malmötrycket. Ändringar i förhållande till närmast föregående vistryck understrukna.

En uppteckning i folkkommissionens notsamling heter ”Den förskjutne” och innehåller visans första vers som börjar ”Den förskjutne inga tårar har”.²⁹ Texten överensstämmer i övrigt med Sandsténs version från 1873 och har en durmelodi.

Ex. 7. ”Den förskjutne”. Uppteckning från Södermanland signerad: H. G. Svensson, Folkskollärare, Walinge och Stigtomta, 27 april 1910.

Malmö-versionen verkar ha blivit normerande och var i sin tur förlaga till ett antal omtryckningar fram till 1912. En nedteckning som återgivits i en av Lennart Kjellgrens samlingar bygger på denna version med en melodi som har mycket gemensamt med den i Ex. 7 (Kjellgren, L. 1979, s. 30).

Medan Sandstén skrev ”Den förskjutnas klagan” på samma versmått som ”Alpens ros” skrev han alltså också ”Den förskjutnas tårar” byggd på Blande Lindwalls visa med texten anpassad till ett nytt versmått och därmed också till en ny melodi. Sedan har den texten genomgått flera transformationer och uppenbarligen varit mycket sjungen. Om den i något senare tid kända melodin går tillbaka till Sandsténs tid går inte att avgöra utifrån tillgängligt material.

Sammanställning av melodierna

Tabell 3 är en sammanställning av möjliga melodier till Sandsténs visor. Sex melodier har med någorlunda säkerhet kunnat identifieras: ”Handlanden ä’ vi allihopa”, ”Nu är det soligt och varmt på näset”, ”Alpens ros”, ”Löjtnanter borde

²⁹ Folkmusikkommissionen och spelmansböcker, Upprop 10, I:E II:1: Bild: 20.

aldrig finnas till”, ”Lik en Afrodite” och ”Rika flickan i Värmland”. Tillsammans svarar de för 14 av Sandsténs 15 visor. Den mer osäkra attributionen gäller melodin till visan ”Den förskjutna”.

Av tabellen framgår även antalet tryckningar av varje visa, uppgifter som i huvudsak bygger på katalogerna på Kungl. Biblioteket och Svenskt visarkiv. Uppgifterna är alltså inte fullständiga, men tendenserna är sannolikt riktiga. Fyra av visorna har tryckts fler än tio gånger: ”Erik och Sigfrida” (också kallad ”Erik och Sofia”), ”En rumlares betraktelser wid Trettondedagstiden”, ”Wirserums marknad” och ”Den förskjutnas tårar”. De två förstnämnda förekommer också i ett par sångböcker från decennierna runt år 1900. Närmast därefter kommer ”Jernvägsolyckan vid Lagerlunda” med sex tryckningar. Sett till antalet tryckningar är dessa alltså de mest spridda. Med reservationen att upplagornas storlek också spelar in kan som jämförelse nämnas att en ”superhit” som ”Alpens ros” trycktes i ett drygt 40-tal upplagor (Ramsten, 2019, s. 24). Sandsténs mest tryckta visor kan kanske betraktas som ”hits”.

MELODI <i>Titel</i>	Första rad	Tryckår	Antal tryck
NU ÄR DET SOLIGT OCH VARMT PÅ NÄSET			
<i>Erik och Sigfrida</i>	Ack, jämt förgäves på blomsterstigen	1873–1912	16 (8 + 8)
<i>Wintren 1874–1875</i> (<i>Vintersång</i>)	En sådan winter man icke skådat	1875	1
<i>En rumlares betraktelser wid Trettondedagstiden</i> (<i>Ungkarlens jul / Trettondagen / Trettondagsvisa</i>)	Trettondagen är kall och mulen	1875–1891	15 (2 + 13)
<i>Första klassens bewäringsvisa 1875</i>	En liten wisa jag will framställa	1875–1884	3 (2 + 1)
HANDLANDEN Ä’ VI ALLIHOPA			
<i>Andra klassens bewäringsvisa 1875</i>	Ack se god dag herrar kammerater	1877	1
<i>Marknadsvisa</i>	Aldrig jag förr har sett på maken	1874–1876	3 (3 + 0)
<i>Krögerskans friare</i>	En trevlig visa vill jag sjunga	1873	1
<i>Wirserums marknad</i>	Lyssnen så många som har öra	1875–1910	14 (1 + 13)
ALPENS ROS			
<i>Den förskjutnas klagan</i>	Ack huru nämns du kunna så förskjuta	1873	1
<i>Jernvägsolyckan vid Lagerlunda</i>	En sorgesång jag ämnar nu att skriva	1876–1895	7 (5 + 2)

RIKA FLICKAN I VÄRMLAND			
<i>Blekingsflickan</i>	I Bleking var en gång en vacker flicka	1875	1
<i>En sång öfver missdådarne</i> [<i>Hjert och Tektor</i>]	En liten sång jag sjunga vill, god vänner	1876–1877	5 (3 + 2)
LIK EN AFRODITE, INBÄDDAD MELLAN DUNEN			
<i>Första klassens bewäringsvisa</i> 1876	Hör ni gossar alla som fyllt tjugo åren	1876–1878	3 (1 + 2)
LÖJTNANTER BORDE ALDRIG FINNAS TILL			
<i>Andra klassens beväringsvisa år</i> 1876	God dag vi träffas åter här i år, fallera	1876 ³⁰ – 1885	4 (1 + 3)
MELODINS URSPRUNG OKÄNT			
<i>Den förskjutnas tårar</i>	Den förskjutna inga tårar har	1873–1912	13 (1 + 12)

Tabell 3. Melodier till Sandsténs visor. Under antal tryck ges inom parentes: antal tryck under Sandsténs livstid + antal tryck efter hans död. Observera att uppgifterna om tryckantal gäller antal funna tryck. Det verkliga antalet är troligen högre.

Text- och melodikombinationerna är så systematiska att de knappast kan betraktas som tillfälligheter. En troligare förklaring är att de melodier och versmått som används flera gånger helt enkelt är de melodier som kunde spelas på Sandsténs positiv. Visan ”Den förskjutnas tårar”, som tycks vara en parafras på en existerande visa genom omarbetning av texten till en melodi med annat versmått, kan vara ett exempel på hur visor kunde sättas samman av kända viselement (Enefalk, 2013, s. 112). En förklaring till att Sandstén gjorde detta kan vara att han ville kunna använda en på positivet befintlig melodi till vilken en känslösam text passade.

De övriga visorna

Positivets roll för melodivalet blir än tydligare om man jämför med de visor i Sandsténs skillingtryck som *inte* var hans egna. Det var vanligt i skillingtrycken att någon ny visa kombinerades med redan kända, och copyright var inget problem vid denna tid. Det finns totalt tretton visor med annan upphovsman i Sandsténs tryck samt en dikt som aldrig verkar ha tonsatts (”Näsan”).³¹ De kan grovt indelas i visor som tidigare publicerats i visböcker, nothäften etc. (2), visor som förekommit i tidigare skillingtryck före ungefär 1870 (5) och visor som förekom i ungefär samtida skillingtryck (6).

³⁰ Enligt ett kort i KB:s skillingtryckskatalog, titelregistret, skulle visan varit tryckt 1874 med Sandstén som upphovsman, men detta tryck har inte stått att finna och finns inte heller i Ekblands trycklistor.

³¹ ”Näsan” av Elias Sehlfeldt (1808–1874). En deklamation av operettsångaren och revyartisten Axel Ringvall (1860–1927) finns inspelad (Ringvall, 1904).

<i>Titel</i>	Första rad och historik
VISBÖCKER, NOTHÄFTEN	
<i>Lotsens väntande brud</i> (1873) [1862]	Med sorgligt sinn' jag blickar över böljorna blå ”Skärgårdsflickan” i <i>Det sjungande Sverige</i> nr 39. Text: Pehr Thomasson (1818–1883). Musik: Gustaf Edvard Winroth (1821–1856).
<i>Älskarens minne, hopp och bön</i> (1873) [1848]	Går jag mig ut i lund och dal Dikt med mollmelodi kallad ”Visa” av Arvid August Afzelius (1785–1871) i <i>Afsked af Svenska folksharpan</i> (1848). Durmeliödi av Rudolf Gagge (1834–1912) i <i>Album för sång vid piano</i> (1861).
<i>Näsan</i> (1875) [1856]	Af alla ledamöter Dikt av Elias Sehlstedt (1808–1874). Ingen känd melodi.
ÄLDRE SKILLINGTRYCK. Tryckta före 1870	
<i>Bränwins-Wisa</i> (1875) [1832]	Att bränwin så sällan har gjort något godt Melodi: ”En krigsman så bård” (”Benrangersriddaren”)
<i>Den för andra gången utkastade skräddaren</i> (1874) [1845]	Finns i världen något så besatt – sa'n Linköping skillingtryck 1845. Trolig melodi: ”Den utestängda äkta mannen” (Sehlstedt).: <i>Filikromen</i> , Ståhl (1854, 2:a saml., nr. 8).
<i>De skönaste ögonen</i> (1875) [1859]	Du har diamanter och pärlor Text vers 1: Heinrich Heine (1797–1856), okänd översättare. Vers 2 ff.: (Folklig) tilldiktning (okänd upphovsman). Musik: Giorgio Stigelli (1797–1868). <i>Det sjungande Sverige</i> (1862, nr 29)
<i>Dryckeswisa</i> (1875) [1823?]	Jag icke någon vällust känner Text: Carl Johan Lindgren (1770–1815) (i <i>Röda visboken</i> , s. 10 med vers 2 och följande av Johan David Valerius [1776–1852]). Musik: Henriette Gyllenhaal, gift Killander (1816–1898), år 1838. <i>Sångstycken med Accompanement af Piano Forte</i> , 1830-talet (handskrift, KB).
<i>Ny sjömansvisa</i> (1877) [1834]	God dag min sköna flicka! Vad har du i ditt sinn' Carlheim-Gyllenskiöld, 1892. Upptecknad ca 1876 efter Ida Åstrand, född i Loftahammar, 1861. Bondeson, 1900, II s. 136–138. Skillingtryck, KB, 1834 iii (GS1069): Norrköping: ”God dag min söta flicka hvad faller i ditt sinn”. Linköping skillingtryck, 1888: ”En wacker sjömanswisa om Axel och Maria” (Ranius, 1994, s. 105).

SAMTIDIGA SKILLINGTRYCK. Tryckta 1870-1877	
<i>Ett äventyr på lägret</i> (1874) [1873]	Jens Pederssen låg på lägret i fjor, krillevillevibombom
	Text: ”Öfwersättning från Tyskan”. Melodi: ”Killevillevippbombom”.
<i>Rika flickan i Värmland</i> (1874) [1874]	Högt upp i Värmland bor en vacker tärna
	Melodi: jfr Tabell 3.
<i>Ny kärleksvisa</i> (författad av en fånge) (1875) [1875]	Hör du, min lilla flicka, jag sänder dig en sång
	En möjlig melodi i Lagus (1893, s. 147).
<i>Pelles Stockholmsresa</i> (1875) [1874]	Nitton år var jag, då kärleken brände
	Möjlig förlaga: ”Pelles Stockholmsfærd”, Trondheim (u. å.).
	Melodi: ”Långt ner i Småland”. Kihlberg (1871).
<i>En dito</i> [bevärningsvisa] <i>för andra klassen</i> (1876) [1876?]	Hör du yngling av svenska nationen
	O du yngling / Hör ni ynglingar av svenska nationen / O I män av svenska nationen: ”Frihetssång”, s. 1 (1914, 1917, 1918) KB.
	Flera skillingtryck KB. Melodi i K. P. Lefflers folkmusiksamling, del II, s. 164.
<i>Frieriet och swaret</i> (1876) [1876?]	Jag uti hemlighet länge burit
	Passar till ”Nu är det soligt och varmt på näset” (jfr Tabell 3)

Tabell 4. Övriga visor i Sandsténs tryck. Sandsténs tryckår inom parentes. Årtal för tidigast funna tryck inom klammer.

Sandsténs allra första skillingtryck innehåller två visor som inte tidigare verkar ha funnits i skillingtryck men som hade publicerats i andra sammanhang i början av 1800-talet. Den melodi till ”Lotsens väntande brud” som är känd lämpade sig inte för ett durstämt positiv. ”Älskarens minne, hopp och själ” förekommer med en mollmelodi och en durmelodi som båda innehåller halvtoner utanför durskalan.

Fem visor hade tidigare tryckts i skillingtryck. ”Bränwins-Wisa”, som finns i flera tryck från 1830-talet och framåt, sjöngs till en mollmelodi: ”En krigsman så båld”, ibland kallad ”Benrangersriddaren” (Ramsten, 2019, s. 49–50).

”Dryckeswisa”, tonsatt på 1830-talet, är närmast en litterär visa. Det gäller även ”De skönaste ögonen”, ursprungligen en dikt av Heinrich Heine med text och melodi som förändrats i folklig miljö och i skillingtryck. ”Den för andra gången utkastade skräddaren”, som finns i flera skillingtryck, är en känd vismodell där första, tredje och femte versraden slutar med ”sa’n”.

Det är ofta svårt att med säkerhet datera melodier till visor i skillingtryck, men i några fall går det att komma rimligt nära. Svårigheterna beror på att visor i skillingtryck på Sandsténs tid sällan hade melodiangivelser och att många visor kunde sjungas till mer än en melodi. Ett annat skäl är att tidens aktuella visor sällan dokumenterades. Men det finns undantag. Ett sådant är ”Ny sjömansvisa” med textbörjan ”God dag min sköna flicka! Vad har du i ditt sinn”. En variant upptecknades år 1900 i Herrmanstorp, Halland, av August Bondeson (Bondeson,

1940, s. 136, 138–139). Redan år 1876 befann sig en 17-årig Vilhelm Carlheim-Gyllenskiöld (1859–1934) i Asjö prästgård i Askeryds socken, Jönköpings län. Han har ganska ingående beskrivit hur en ung piga där vid namn Ida Åstrand (född 1861) föredrog ett antal sånger. En av dessa var ”God dag min sköna flicka”. Ida var född i Loftahammar alldeles intill Lofta där Sandstén hörde hemma. Tack vare Carlheim-Gyllenskiöld är det alltså möjligt att följa denna melodi till en variant i Sandsténs samtid och geografiska närhet. Denna variant har dock en delvis annan text än den som finns i Sandsténs tryck och härrör sannolikt från något annat skillingtryck.

De återstående sju visorna av andra författare kommer från ungefär samtida skillingtryck (1873–1877). ”Ett äventyr på lägret” har refrängen ”krillevillebombom” och uppges översatt från tyskan, medan ”Pelles Stockholmsresa” kanske har en norsk eller dansk förlaga. ”Rika flickan i Värmland” var antagligen förebilden till Sandsténs ”Blekingsflickan”, som möjligen sjöngs till samma melodi. ”Ny kärleksvisa (författad av en fånge)” med textbörjan ”Hör du, min lilla flicka, jag sänder dig en sång” har ett versmått som passar till flera skillingtrycksmelodier. En möjlig melodi i Lagus (1893) går tillbaka till sent 1880-tal.

Trycket med bevaringsvisan ”Hör du yngling av svenska nationen” nämner på omslaget Sandstén som författare. Den finns senare i flera skillingtryck och i tryckta visböcker; i de senare förekommer textvarianter med namn som ”Stridsmarsch” och ”Frihetssång”. En durmelodi upptecknades av Karl Peter Leffler (1863–1922) år 1919, troligen efter Johan Gustaf Vestin (1862–1931) i Ullånger. Visan nämner ”nationen”, ”Herren”, ”Kung Oscar” och ”Frithiof i Wikingatåg”, referenser som är ganska främmande för Sandsténs övriga bevaringsvisor. Därför förfaller den ha annan upphovsman, även om detta verkar vara det tidigaste trycket. På liknande sätt förhåller det sig med ”Frieriet och swaret” med ett versmått som passar till melodin ”Nu är det soligt och varmt på näset”.

Om dikten ”Näsan” undantas handlar det alltså sammanlagt om tretton visor vilka alla har individuella melodier. Om alla dessa visor sjöngs till positivet skulle det behövas elva melodier utöver dem som användes till Sandsténs egna visor (Tabell 3) – ”Rika flickan i Värmland” och ”Frieriet och swaret” använde sannolikt redan befintliga melodier. Hans egna visor skulle enligt diskussionen ovan ha krävt sju melodier, sammanlagt alltså arton melodier. Om det var Sandsténs positiv som utannonserades i *Wästerwicks Weckoblad* klarade det av sexton melodier. Eftersom omstiftning var möjlig behövde inte alla ha funnits samtidigt, och det kan mycket väl också ha funnits instrumentalstycken utan texter.

Underhållaren

Sandsténs språk är effektivt om än ibland litet kantigt i de mer lyriska och abstrakta texterna. Rimmen kan vara oregelbundna liksom antalet stavelser i

versraderna. Ibland ursäktar han sig, som i visan om Sigfrid och Sigfrida (andra versen):

Mig felas mycket af skaldens snille,
Att kunna stämma min luta warm,
Mitt hjerta mycket utsäga wille,
Som blir förborgadt uti min barm;
Dock fast ej högt jag mig mäktar swinga,
Att bli dig lika uti behag,
Jag likwäl låter min luta klinga
I takt med tanken och hjertats slag.

Allt detta är kännetecknande för autodidakter (Enefalk, 2013, s. 112), och det råder ingen tvekan om att Sandstén var en sådan. Hans språk ligger betydligt närmare talspråket än många av den tidens skolade litteratörers. De ordrika visorna, som marknadsvisorna och bevaringsvisorna, känns därför inte så gamla som de faktiskt är, och i kombinationen av melodi, rytm och ord får han ofta fram komiska effekter. Dessa ganska burleska visor handlar om konkreta upplevda sammanhang – marknadslivet och exercisen – och innehåller ofta direkt tilltal eller ”vi”-form.

I husförhörslängderna står Sandstén först som dräng, sedan som arbetskarl och slutligen som näringsidkare. Han kombinerade torparlivet med verksamheten som visförsäljare och underhållare. Upplagorna av hans skillingtryck är okända, men av dödsnotisen (se ovan, s. 4) framgår att han fick en viss förtjänst och att han drygade ut inkomsterna från visförsäljningen genom att också handla med klockor (*WW* 19 september 1876). Vid sin död hade han förtjänsten från en marknads-turné med sig. Dessa 200 kronor motsvarar i dag ca 11 000 kr i köpvärde. Av bouppteckningen framgår att det fanns två bankböcker med sammanlagt ungefär 540 kronor. Verksamheten gav honom alltså inkomster i kontanter som kompletterade den naturhushållning som annars hörde torparlivet till.

En del av vinsten gick sannolikt till att finansiera nya skillingtryck. Han tryckte alla sina visor hos C. O. Ekblad & Comp. i Västervik. I UUB:s samlingar fram till och med 1875 ligger Ekblads på delad fjärde plats bland tryckerierna (Enefalk, 2013, s. 72–73). Även Eva Danielson (2019, s. 237–238) finner tryckeriet Ekblads ovanligt aktivt som producent av vistryck. Detta stämmer väl överens med Ewert Wrangels (1894, s. 76) beskrivning av Ekblads som ”bland de mest framstående i visors tryckande och äfven deras spridande genom bokhandel, både fast och ambulerande”. Ekblads var representerade på marknader, mest för att sälja böcker ur sin produktion men antagligen också skillingtryck (Danielson, 2019, s. 59–60). Carl Peter Björklund (1810–1891), bokbindare och kompanjon till Carl Olof Ekblad (1804–1879), besökte marknaderna i Linköping, Vimmerby, Gamleby, Skänninge, Ed med flera, men efter ett drygt femtiotal sådana resor upphörde man med detta en bit in på 1870-talet eftersom lönsamheten då blev sämre. Man levererade även beställningar med tåg till olika orter, bland annat i Norrland (Björklund, 1892, s. 20; Hedén, 2004, s. 21).

Ekblads producerade även andra vistryck, men av trycklistorna att döma är det ingen tvekan om att Sandstén var deras främsta enskilda kund inom detta område. Han verkar ha uppnått en position som gav honom ett visst inflytande över tryckningen av sina egna visor. Enligt Eva Danielson blev förtjänsten sannolikt bättre ju mer inflytande man hade i de olika produktionsleden (Danielson, 2015, s. 20), så ett gott förhållande till tryckaren var viktigt. Ekblads aktiva marknadsföring bidrog säkert även till den nationella spridningen av Sandsténs vistryck.

Redan i de första trycken finns Sandsténs namn med som författare antingen på första sidan, inuti trycket vid berörd visa eller allra sist. Bland KB:s skillingtryck åren 1850–1877 finns några andra exempel på tryck där författare nämns i tryckets titel, men då av typen ”... nya visor... författade av N.N.”. Tyngdpunkten låg normalt på nyhetsvärdet och på visorna, medan författaren kom i tredje hand. Ett undantag var visor författade av blindas, som de nämnda Blinde Sven Hammar och Blinde Lindwall, eller på annat sätt invalidiserade personer. I dessa fall lyftes författarens namn fram eftersom blindheten eller handikappet var ett säljargument i sig (Strand, 2016, s. 29–30). Ett tryck från 1876 går längre än vanligt genom att ha författarens namn i titeln: *C. A. Sandsténs nyaste visor* (Fig. 5). Av dödsnotisen framgår att Sandstén blivit ganska känd i sitt verksamhetsområde (*WW* 19 september 1876), och i detta tryck lyfts författarens person fram som ett säljargument vid sidan av visorna, även om det är ordet ”visor” som skrivs med de största bokstäverna. Denna artistbaserade form av marknadsföring blev vanligare bland bondkomikerna ett par decennier senare (se till exempel Bondeson, 1893).

Sandstén marknadsförde alltså konsekvent sig själv som visförfattare. Däremot fanns vid den tiden ingen upphovsrätt, utan skillingtrycksvisor kopierades ofta i nya tryck utan angivelse av upphovsman. Ett exempel på detta är just *C. A. Sandsténs nyaste visor*, som med samma rubrik och innehåll trycktes om i Linköping 1876 undertecknat ”Eftertryck förbjudes af A. J. Carlsson” (Ranius, 1994, s. 83–84; se Danielsson, 2019, s. 89–90, om Anders Johan Karlsson). De omtryckningar (se Tabell 3) som gjordes i Falun, Hedemora, Linköping, Mariestad, Stockholm, Sundsvall, Vänersborg och Östersund innebar därför inte någon inkomst. De bidrog emellertid till visornas spridning och till det faktum att några överlevt i muntlig tradition in i modern tid. Mest representerade i uppteckningar och inspelningar ur folklig tradition är ”En rumlares betraktelser wid Trettondedagstiden” och ”Den förskjutnas tårar” i sina olika varianter, men även ”Wirserums marknad” och ”Erik och Sigfrida” finns i traditionsinspelningar hos Svenskt visarkiv.

Slutsatser

Carl August Sandsténs livsöde har möjliggjort en inblick i hur han under ungefär en femårsperiod byggde upp sin verksamhet som visförfattare och sångare vid positiv i början av 1870-talet. Trots det begränsade tidsspannet är det möjligt att skönja en genomtänkt strategi för verksamheten. I strategin ingick att

- kombinera torparlivet med försäljning av visor,

- skapa en bred repertoar av visor som passade för olika situationer,
- skriva visor för särskilda målgrupper: marknadsbesökare och beväringar,
- välja populära melodier som kunde spelas på vevpositivet, samt
- samverka med Ekblads tryckeri som bidrog till tryckens och visornas spridning.

Fig. 5. *C. A. Sandsténs nyaste visor*. Tryck från 1876 i antikvastil.

Undersökningen av melodierna visar att Sandstén skrev sina texter till några av tidens mest kända och populära melodier. Det är möjligt att knyta Sandsténs femton visor till sju melodier varav en är något osäker. Några melodier användes flera gånger: "Nu är det soligt och varmt på näset" (4 visor), "Handlanden ä' vi allihopa" (4), "Alpens ros" (2) och "Rika flickan i Värmland" (2). I motsats till dessa har de tretton vistexterna med andra upphovsmän (undantaget dikten *Näsan*) alla sin egen individuella melodi, som i ett par fall inte kunde spelas på ett durstämt positiv. Det var vanligt att en huvudvisa i ett skillingtryck kompletterades med gamla eller något äldre visor, närmast som ett slags utfyllnad (Jersild, 1975, s. 73). Dessa visor framförde Sandstén nog mera sällan, vissa troligen aldrig.

Detta är en markant skillnad mellan de två repertoardelarna. Återanvändning av melodier till skillingtrycksvisor var i och för sig vanligt, men i detta fall är det uppenbart att melodivalet till de nydiktade visorna – och därmed versmåttet – styrdes av vilka melodier som fanns på positivets stiftvals eller var värda besväret och kostnaden att lägga till.

Ett skäl till att det blivit möjligt att föra denna diskussion om repertoaren är det mycket begränsade tidsintervallet. Ett annat är att stiftvalspositivet var relativt oflexibelt. Kombinationen av visförfattande, försäljning, sång och positivspel kan ha haft en möjlig förebild i Rudolf Roos ("Vackra Rosen") i Stockholm eller andra som i likhet med denne använde positiv på 1860-talet då Sandstén vistades där. Under de efterföljande decennierna fanns allt flera svensktalande positivhalare i Stockholm (Danielson, 1996) och liksom i Norge säkert många fler i hela riket (Gotaas, 2002). Det verkar dock ha varit få som skrev sina egna visor, vilket gör jämförelse svår. Med tanke på att Sandstén till för några år sedan var helt okänd (Lundström, 2018) kan det dock mycket väl ha funnits andra på hans tid som använde positivet på liknande sätt men inte blivit dokumenterade. Ett nordiskt perspektiv skulle kunna bredda underlaget.

Av de andra visförfattare som nämnts i denna artikel har möjligen Sven Hammar i Vena under någon period använt positiv (Danielson 2019, s. 87), men liksom Vis-Jon i Linköpingstrakten verkar han mest ha ackompanjerat sig på dragspel. Dragspelet, det så kallade durspelet, var lättare att bära med sig och även musikaliskt sett flexiblare än positivet, men skulle kanske ändå kunna studeras med melodival som infallsvinkel.

Vevpositivets storhetstid började ungefär när durmelodier blev populära omkring 1850 (Ramsten, 2019, s. 22), och dess popularitet avtog ungefär samtidigt med skillingtrycksvisans under loppet av 1920-talet (Danielson, 1981, s. 110). Även om flertalet positivspelare inte var visförfattare hade de betydelse för försäljningen av visor och tryck både i städerna och på landsbygden (Danielson 2019, s. 91–93). Det är troligt att stiftvalspositiven spelade en roll för utvecklingen av en relativt begränsad kärna av mycket populära skillingtrycksmelodier.

Stilistiskt anknyter Sandsténs marknadsvisor till en typ av folklig skämtvisa med täta rim, snabbt tempo och få utrymmen för andningspauser, som blev vanlig i det tidiga 1900-talets bondkomikermode. I Vis-Jons fall finns en direkt koppling till

bondkomiken genom Åke Karlsson (1896–1963), som blev bondkomiker och revykung i Linköping, eftersom denne i början av sin karriär använde visor av Vis-Jon (Ericson, 1971, s. 188). Denna typ av folkliga underhållare verkar i någon mening alltså ha förebådat bondkomiken.

Sammantaget kan konstateras att Carl August Sandstén var mycket produktiv under de få år han var verksam. Hans val var inte slumpmässiga utan ger intrycket av att vara strategiskt genomtänkta. Det finns inga vittnesmål om hur Sandstén själv lät när han framförde sina visor, men referatet av hans död i *Westerviks Weckoblad* ger ett intryck av att han kunde föredra visorna effektivt, då han ”...der mycket folk sammankom, ständigt war tillstädes och lyckades med sin sång och spel hålla publiken wid god stämning på samma gång han sjelf icke heller blef lönlös” (*WW* 19 september 1876).

Referenser

Arkivkällor

ALVIN. Plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv

Landsarkivet i Vadstena: Bouppteckningsregister.

Tjustrs häradsrätts arkiv, F III a:123, nr 1333.

Kyrkoarkiv

Lofa kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1866–1876, 1877–1882.

Lofa kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker 1872–1877.

Misterhult, Husförhörslängder 1841–1850, 1851–1860, 1861–1869.

Törnsfall, Husförhörslängder 1862–1869, 1870–1877.

Västervik: Flyttningsslängder 1862–1881, Husförhörslängd 1866–1870.

Kungl. Biblioteket (KB).

Skillingtryckskatalogen och Lilla Roggekatalogen online.

Vardagstryck: Trycklistor, C. O. Ekblad & Co., Västervik, 1859–1880.

Digitaliserade dagstidningar 1860–1876: *Aftonbladet*, *Westerviks Weckoblad*, *Östgöta Correspondenten*.

Stockholms Hälsovårdsnämnds Dödsbevis 1878–1926, vissa församlingar: Katarina. Stadsarkivet.

Stockholms stad: Mantalslängder 1800–1884.

Svenskt visarkiv: Vis- och låtregistret med flera databaser online.

Sandsténs skillingtryck i Västervik 1873–1876

Sex alldeles nya visor, 1: Ack jemt förgäfwes på blomsterstigen. Västervik, 1873. KB E1873i⁴.

Fyra splitternya och mycket roliga visor, 1: Aldrig jag förr har sett på maken. Västervik, 1874. KB E1874i³.

Fyra visor av nyaste slag, 1: Lyssnen så många som har öra. Västervik, 1875. KB E1875p³.

Tre nya visor, 1: Trettondagen är kall och mulen. Västervik, 1875. KB E1877xx.

Håkan Lundström

Trenne splitter nya visor, 1: Ack se god dag herrar kammerater. Västervik, 1875. KB E1875uu.

Tvenne nya och vackra visor, 1: En liten visa jag vill framställa. Västervik, 1875. KB E1875z.

Berättelse om mördarne och störtjufvarne Hjert och Tektor, En liten sång jag sjunga vill, god vänner. Västervik, 1876. KB Folklitt Biogr (Br).

C. A. Sandsténs nyaste visor, 1: En sorgesång jag ämnar nu att skriva. Västervik, 1876. KB E1876d.

Trenne visor, 1: En liten sång jag sjunga vill, god vänner, Västervik, 1876. KB E1876uu.

Tvenne vackra bewäringvisor, 1: God dag! Wi träffas åter här i år, fallera. Västervik, 1876. KB Vitt Sv Bewäring (Br).

Två nya visor, 1: Hör ni gossar alla som fylldt 20 åren, Västervik, 1876. KB E1876o.

Audio

Bondeson, L., 1907. *Ett hår av hin*. Edison Records.

Malmberg, R. von, 1997. Järnvägsolyckan vid Lagerlunda. *Blod, lik & Tårar*. Caprice Records CAP 21542, spår 10.

Ringvall, A., 1904. *Näsan*. Gramophone Record 81145 (Svenskt visarkiv MM78A-1191).

Webbresurser

Carl August Sandstén, Anarkiv – Slakten, <http://www.anarkiv.com/anarkiv/forskn>

Klaverens hus, <http://www.klaverenshus.se/kunskapsbank/svenska-fabriker/harmonier/>

Kungliga myntkabinettets prisomvandlare,

http://www.myntkabinettet.se/fakta/rakna_ut_penningvardet, hämtad 2020-01-24.

Positivspel. Jan-Evert Olbrink, <http://www.positivspel.com>

Vis-Jon, Kulturarv Östergötland, <http://www.kulturarvostergotland.se>

Litteratur

Afzelius, A. A., 1848. *Afsked af Svenska folksharpan*. Stockholm: Bonniers.

Aineström, P., 1981. Handeln i Kisa socken. I B. Nordström, red., *En bok om Kisa socken*, del 3. Kisa: Kisa bokhandel, s. 341–381.

Andersson, N., 1978 [1938]. *Svenska låtar, Skåne II*. Stockholm: Gidlunds och Svenskt visarkiv.

Album för sång vid piano, innehållande hittills otryckta arbeten af svenska tonsättare, tillägnade Sveriges unga damer, Andra samlingen, 1861. Stockholm: Abr. Lundquists Musikhandel.

Annerud, H., Berger, M., och Höglund, M., 1986. *Visor i Östergötland*. Stockholm: Utbildningsradion.

Berg, G., 1987. "Bänkelsang" i Sverige. *SUMLEN. Årsbok för vis- och folkmusikforskning* 1985, s. 57–67.

Berg, W., 1900. *Anteckningar om Göteborgs äldre teatrar*, band 3, 1816–1833. Göteborg: Wald. Zachrissons Boktryckeri.

Berglund, P., 1975. *Från då till nu till sedan*. Umeå.

Björklund, C. P., 1892. Carl Peter Björklund [nekrolog och självbiografiska anteckningar]. *Svensk Bokhandelstidning*, nr 5, s. 19–21.

- Bondeson, A., 1940 [1898]. *Visbok. Folkets visor sådana de lefva och sjungas ännu i vår tid*, del 2. Stockholm: Bonniers.
- Bondeson, L., 1893. *Lars Bondesons variété-kupletter och visor*, 1.a häftet. Stockholm: J. & A. Riis.
- Bondeson, L., 1900. *Lars Bondesons variété-kupletter och visor*, 2.a häftet. Stockholm: A. F. Sandihus Boktryckeri.
- Brantzæg, G., 2021. ”Dommedag og skøytelep: Skillingvisen som kulturarv og studieobjekt”, I Brantzæg, G., och Strand, K., red.: *Skillingvisene i Norge 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*. Scandinavian Academic Press, s. 9–44.
- Carlheim-Gyllenskiöld, V., 1892. Visor och melodier. *Bidrag, nyare, till kännedom om de svenska landsmålen*, 7: 7.
- Catomeris, C., 1988. *Gipskattor och positiv – italienare i Stockholm 1896–1910*. Monografier utgivna av Stockholms stad 79. Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning,
- Danielson, E., 1979. ”Hufvudet att författa med och benen när visorna skola säljas”. Om J. H. Chronwall, naturpoet, visförfattare och vandrande bokförsäljare. *SUMLEN. Årsbok för vis- och folkmusikforskning 1979*. Stockholm: Svenskt visarkiv och Samfundet för visforskning, s. 80–125.
- Danielson, E., 1981. ”Visan författad, satt och gjuten af Chronwall”. Om Svenska Visförlaget och bröderna Chronwall. *SUMLEN. Årsbok för vis- och folkmusikforskning 1981*. Stockholm: Svenskt visarkiv och Samfundet för visforskning, s. 110–146.
- Danielson, E., 1990. Vackra Rosen. Porträtt av en gatusångare. I E. Danielsson m.fl., red. *Inte bara visor. Studier kring folklig diktning och musik tillägnade Bengt R. Jonsson den 19 mars 1990*. Stockholm: Svenskt visarkiv, s. 52–74.
- Danielson, E., 1995. Alpens ros. *Svenskt visarkiv: Noterat 1*, s. 79–80.
- Danielson, E., 1996. Gatumusikanter i Stockholm. *Svenskt visarkiv: Noterat 3*, s. 9–32.
- Danielson, E., 2015. Att försörja sig på skillingtryck. I Ramsten, M., Strand, K., och Ternhag, G., red. *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Skrifter utgivna av svenskt visarkiv 39, s. 19–38.
- Danielson, E., 2019. *Skillingtryckarna. Skillingtrycksproducenter under det långa 1800-talet*. Stockholm: Svenskt visarkiv/Musikverket.
- Det sjungande Sverige. Samling af 100 kända och omtyckta sånger med ett förenkladt accompagnement för piano*, 1862. Stockholm: Abr. Lundquists Musikhandel.
- Dragspels-skola för självundervisning*, 1920. Norrköping: A. Th. Nilssons Musikhandel.
- Eduard, S. (pseudonym för S. E. Olsson), 1930. *200 gamla kända visor om kärlek, dryckjom, bevärings- och sjömansliv m.m.*, Häfte 1. Stockholm: Nils Agbergs Musikförlag.
- Eduard, S. (pseudonym för S. E. Olsson), 1936. *200 gamla kända visor om kärlek, dryckjom, bevärings- och sjömansliv m.m.*, Häfte 8. Stockholm: Nils Agbergs Musikförlag.
- Eggeling, F., 1866. *Nu är det jul igen. Ett urval svenska ringdansar och jul-lekar*. Lund.
- Ekström, G., 2004. Från speldosa till mp3-spelare. I *Dædalus. Tekniska museets årsbok*. Stockholm: Tekniska museet, s. 35–55.
- Enefalk, H., 2011. *Register över skillingtrycken vid Uppsala universitetsbibliotek*. urn:nbn:se:uu:diva-382703 . Hämtad 2022-03-16.
- Enefalk, H., 2013. *Skillingtryck. Historien om 1800-talets försvunna massmedium*. Uppsala: Uppsala universitet, Historiska institutionen. Opuscula Historica Upsaliensia 51.

- Ericson, U. M., 1971. *På nöjets estrader*. Stockholm: Bonniers.
- Frode, R., 1984. *Kungl. Kalmar regemente på Hultsfred slätt 1685-1918*. Hultsfreds kommun Skrifter 6. Hultsfred: Hultsfreds kommun.
- Furuland, L., 1977. Pehr Thomasson och "Slaflifvet i Sverige". Efterskrift till P. Thomasson. *I En arbetares levnadsöden eller Slavlivet i Sverige*. Stockholm: LT:s förlag, s. 101-122.
- Fyra Onkel Adams visor upptecknade som de sjunges i Småland med accompagnement af piano*, u. å. [1856]. Stockholm: Abr. Hirsch.
- Gotaas, T., 2007. *Lirendreier og lurendreiere*. Aschehoug: Norsk folkminnelags skrifter.
- Gröna visboken*, red. T. Nilsson och K. Ralf, 1999 [1949]. Stockholm: Forum.
- Hallgren, K., 2000. *Borgerlighetens teater. Om verksamhet, musiker och repertoar vid Mindre Teatern i Stockholm 1842-63*. Diss. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Musicologica Upsaliensia, Nova Series 17. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hedemann, R., 1972. *Rallarvisor*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Hedén, P.-Å., 2004. *Boktryckaren Carl Olof Ekblad och hans tryckeri. En kortfattad krönika om ett av Sveriges äldsta tryckerier och något om boktryckarkonsten*. Västervik: Ekblads.
- Hedin, Ö., 2004. Vackra verser om den förskräckliga olyckan - om olyckshändelser i skillingtryck. *Biblis*, 28, s. 16-32.
- Jersild, M., 1975. *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Svenskt visarkivs handlingar 2. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Jonsson, B. R., och Jersild, M., 1963. *Svenska visor. En vägledning för studiecirklar*. Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet.
- Josefsson, A., 1975. *Gamla visor. Insamlade i Västergötland*. Stockholm: LT:s förlag.
- Kihlberg, C., 1871. *Aldranyaste Wis-Bok. Wald samling svenska sångstycken*, 5. uppl. Stockholm.
- Kjellgren, L., 1976. *Visor från farfars tid: skillingtryck och gamla visor*. Stockholm: LT:s förlag.
- Kjellgren, L., 1979. *Visor på kvällskvisten: folkliga visor ur skillingtryck*. Stockholm: LT:s förlag.
- Kjellgren, L., 1987. "Så fort något af intresse händer så utkommer i regeln en visa därom." Om Nils Lindström och Malmö Visförlag. *Sumlen 1985*, s. 97-113.
- Kjellgren, S., 1997. *Vardag och högtid i Tjust under gångna tider 1830-1930*. Stockholm: Impactum.
- Kjellgren, S., 2014. *Gamla gårdar och släkter i 1800-talets Västervik*. Stockholm: Impactum.
- Lagus, E., 1893. *Nyländska folkvisor. Ordnade och utgifna, 1*. Helsingfors.
- Leffler, K. P., 1991. *K. P. Lefflers folkmusiksamling del II*. Arkiv för Norrländsk Hembygdsforskning 25. Härnösand: Läns museet Murberget i samarbete med Svenskt visarkiv.
- Lindberg, J., 2012. Var låg badstugan på Badstugatan? *Mitt Stockholm*, Blogg, *Svenska Dagbladet* 2012-06-11. <http://blog.svd.se/mittstockholm/2012/06/11/var-lag-badstugan-pa-badstugatan/> . Hämtad 2018-07-01.
- Lindwall, B., 1985. *Kalle och Emma på Djurgården*. Solna: Solna Snabbtryck.
- Ling, J., 1965. *Levin Christian Wiedes vissamling. En studie i 1800-talets folkliga vissång*. Licentiatavhandling. Uppsala: Studia Musicologica Upsaliensia.
- Ling, J., 1989. *Europas musikhistoria. Folkmusiken*. Solna: Esselte studium. Akademiförlaget.

- Lundström, H., 2018. ”Lyssnen så många som har öra...”. I *Virserum Hembygdsbok 2018*, red. S.-Å. Persson. Stockholm: Virserums Gille i Stockholm och Virserums hembygdsförening, s. 69–75.
- Nöring, C., 1985. *Den självspelande orgeln – dess kulturhistoria och dess byggnadsteknik*. Examensarbete i formlära. Lund: Arkitektskolan, Lunds universitet
- Olrog, U. P. 2011. *Studier i folkets visor*. Utgivna och kommenterade av M. Boström, M. Ramsten och K. Strand. Stockholm: Svenskt visarkiv i samarbete med Samfundet för visforskning.
- Olsson, S. E., se Eduard, Sv.
- Ord-Hume, A., 1978. *Barrel organ. The story of the mechanical organ and its repair*. London: Allen & Unwin.
- Piø, I., 1974. *Julius Strandbergs skillingsviseproduktion 1861–1903*. Meddelanden från Svenskt visarkiv 34. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Ramsten, M., 2019. *De osynliga melodierna: Musikvärldar i 1800-talets skillingtryck*. Skrifter utgivna av svenskt visarkiv 48. Stockholm: Svenskt visarkiv/Musikverket.
- Ranius, A., 1994. *Skillingtryck i Linköping. Förteckning över tryck 1671–1918*. Linköping: ÖC Trycksaker.
- Rehnberg, M., 1967. *Vad skall vi göra med de blanka gevär? Femton kapitel ur soldaternas liv*. Stockholm: Nordiska museet.
- Sandberg, H., 1902. ”Skördemannen”. En liten musik-litteraturhistorisk anteckning. *Valkyrian. Illustrerad månadsskrift*, 6, s. 27–29.
- Sandberg, H., 1922. *Sång och arbetslädje. Folkvisor och arbetssånger*. Stockholm.
- Sehlstedt, E., 1854. *Fyrbåken. Poetisk kalender för år 1855*. Stockholm: Bonnier.
- Strand, K., 2016. *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 41. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Ståhl, A. I. (pseudonym för Öberg, L. T.) 1854. *Filikromen – Hittills otryckta skämtsamma sånger*. Andra samlingen. Stockholm: P. A. Huldbergs Bokhandel (Faksimilutgåva, Stockholm: Svenskt visarkiv, 1973).
- Stålbom, G., 2016. Bygdens stora folkfest. *Virserum. Hembygdsbok 2016*. Stockholm: Virserums Gille i Stockholm och Virserums hembygdsförening, s. 60–75.
- Sörenson, B., 1972. *Ett vevpositiv på Göteborgs historiska museum*. Opublicerad uppsats i musikvetenskap. Göteborgs universitet.
- Tick-Tack (signatur), 1898. ”Vackra Roos’en” berättar. *Dagen*, 23 juni, 30 juni, 7 juli.
- Unnerbäck, A., 2011. Pehr Strand. I *Svenskt biografiskt lexikon*, band 33, s. 623–626.
- Vajta Klammer, M., 2013. Flöjtur och vevpositiv. *Disketten* 3. <http://scanditext.se/publikationer.html>. Hämtad 2020-01-02.
- Wieselgren, O., 1973. Frans O L Hodell. I *Svenskt biografiskt lexikon*, band 19, s. 177.
- Wrangel, E., 1894. Några ord om folkets visor i uppteckningar och skillingtryck. *Samlaren*, 15, s. 60–78.
- Zeraschi, H., 1976. *Drehorgeln*. Leipzig: Koehler & Amelang.
- Öberg, L. T. se Ståhl, A. I.

Abstract

C. A. Sandstén – 'songwriter and singer at the barrel organ'

A folk entertainer in the 1870s

Carl August Sandstén (1842–1876) lived by the coast town Västervik in the south-east part of Sweden. 15 songs of his were printed in chapbooks 1873–76. It is shown that though barrel organs were imported, the technique of repairing and pinning existed in Sweden at that time. A possible reconstruction of Sandstén's repertoire of melodies is made by combining a melody that fits the metre of a text with one of the following criteria: documented in the early 1870s, used for another song referred to in the text, has a broad popular base or a documented transmission chain. Sandstén's 15 songs could be linked to 7 melodies, while 13 songs by other writers in his chapbooks correspond to 13 melodies. It is concluded that he re-used melodies of the barrel organ, which implies that the barrel organ might have had a larger influence than generally thought on the development of standard major key melodies for broadside chapbook songs.

It is shown that Sandstén as a folk entertainer had a rather clear strategy for his business that included combining barter economy with the currency system, varying song themes to fit different situations, writing songs for target groups (market visitors, conscripts), promoting his name, and cooperating with a printing company. Several of his songs were reprinted up to around 1920 and some have survived in oral tradition.

Keywords: Folk entertainer, organ grinder, barrel organ, songwriting, chapbook, broadside melody

Författaren

Håkan Lundström, professor emeritus vid Musikhögskolan i Malmö, Lunds universitet, är musikvetare med musiketnologisk inriktning och före detta dekan vid Konstnärliga fakulteten i Malmö. Han har bland annat studerat musik-traditioner hos Kammu-folket i Laos och samarbetat med lingvister om vokala uttryck i gränslandet mellan sång och tal. Färdigställer nu monografin *Musical festival floats of Japan. Ensembles in the Chita peninsula*. Ett annat intresse-område är populärmusik.